

Türk-Amerikan İlişkileri ve Türk Demokrasisi: 'Realist' Bağlantı

Ramazan Gözen*

Giriş

Demokrasinin bir ulusun ya da toplumun yönetim biçimi ile ilgili bir tanımlama olduğu kabul edilmekle birlikte, kavramın tanımı ve uygulama şekliyle ilgili farklı ideolojik ve pratik yaklaşımlar bulunmaktadır. Biz demokrasi teorisi üzerindeki tartışmalara girmeden, demokrasinin genel kabul görmüş ve minimum öz unsurlarını içeren bir tanımını yaparak, bu unsurların Türk-Amerikan ilişkileriyle bağlantısını kurmaya çalışacağız. Demokrasiyi, 'siyasi yönetimin (parlamento ve hükümet) belirli aralıklarla ve çoğulcu bir yarışma sürecinde yapılan serbest seçimlerde ortaya çıkan temsilcilerin idaresine dayandığı; insanların görüş ve ifade, örgütlenme ve meşru direniş hak ve özgürlüklerinin sağlandığı ve korunduğu; ve vatandaşların hükümetin politikalarını denetleyebilmek amacıyla siyasi katılım fırsatlarına sahip oldukları bir hukuk devleti' şeklinde tanımlamak mümkündür.¹ Bu tanımda demokrasinin üç ana unsuru olan 'sivil toplum ve çoğulculuk', 'yönetimin halkın iradesiyle belirlenmesi' ve 'insan hak ve özgürlüklerinin bulunması' ilkelerinin altını çizmek gerekir.

Demokrasinin egemen ulus-devletin bir iç meselesi olması nedeniyle, bu sürece yapıla-

cak dış müdahaleler, klasik uluslararası hukuk tarafından uygun bulunmaz. Hatta klasik uluslararası ilişkiler okulu, iç politika süreçlerini bir veri olarak alır ve uluslararası ilişkilerden bağımsız bir şekilde işlediğini varsayar. Buna rağmen, Uluslararası İlişkiler disiplinin demokrasi konusu ile hiç bir ilgisinin olmadığını söylemek doğru değildir. Zira, disiplinin oluşumunda önemli bir rol oynamış olan 'İdealist yaklaşım', demokrasi ile uluslararası ilişkiler arasında sıkı bağlar olduğunu ileri sürer. İdealistler, uluslararası barışın kurulmasının ön şartlarından birinin, ulus-devletlerin demokratik yönetimlere sahip olması gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre, uluslararası savaşların nedenlerinden bir tanesi, etkili uluslararası mekanizmaların olmayışı ya da yetersiz oluşu iken; diğer nedeni, devletlerin demokratik yönetimlere sahip olmamasıdır.² Buradan da anlaşılacağı gibi, Realist ve İdealist yaklaşımlar, demokrasinin uluslararası ilişkilerdeki rolü konusunda oldukça zıt kutuplarda bulunmaktadır.

Diğer yandan, Türk-Amerikan ilişkileri üzerine yapılan çalışmaların hemen hemen tamamı, uluslararası ilişkiler perspektifinden yapılmış olup, iki ülke arasındaki çok yönlü işbirliğinin ortaya çıktığı ve geliştiği Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin sahip olduğu askeri, stratejik ve siyasi rol üzerine yoğunlaş-

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İ.İ. B. F. Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

mıştır. Türkiye'deki iç politik gelişmelerin Türk-Amerikan ilişkileri ile karşılıklı etkileşimini içeren bazı çalışmalar yapılmış, fakat bu çalışmalarda 'demokrasi' kaygısı olmamıştır.³

Türk demokrasisi ile ilgili pek çok çalışma ise, iç siyasi dinamiklerin Türkiye'deki demokratik gelişmeye nasıl katkıda bulunduğu, hangi iç siyasi şartların demokratik süreci başlattığı ve Türkiye'deki toplumsal, ekonomik ve diğer faktörlerin demokrasiyle nasıl bir ilişki içinde olduğu gibi sorular üzerine yoğunlaşmıştır.⁴ Türk demokrasi sürecindeki ulus-ççi gelişmeleri çevreleyen 'uluslararası konjonktür' ve bu konjonktürdeki büyük ve süper güçlerin etkisi veya katkısına yeterince değinilmemiştir. Biraz daha somutlaştırarak şunu belirtmek istiyoruz: İkinci Dünya Savaşından sonra Türk-Amerikan ilişkilerinin hızlı ve yoğun bir şekilde gelişmesine paralel olarak Türkiye'de demokrasi sürecinde önemli adımlar atılmasına rağmen, bu iki gelişmenin karşılıklı etkileşimi incelenmemiştir. Bu çalışma, işte bu iki farklı boyut arasındaki bağlantıyı inceleyecektir. Önce Türk-Amerikan ilişkilerinin 'dayanıklığı' uluslararası politika teorisi ortaya konacak; daha sonra Türkiye'deki demokrasi sürecinin bu teorik çerçeve içindeki yeri ve önemi belirtilecek; ve nihayet Türk-Amerikan ilişkilerinin Türk demokrasisi ile karşılıklı etkileşimleri analiz edilecektir.

Türk-Amerikan İlişkilerinin Teorik Çerçevesi

Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihi 19. yüzyıl sonuna kadar uzanmasına rağmen, yoğun ve enteresan gelişmelerin yaşandığı asıl önemli dönem, Soğuk Savaşın başından günümüze kadar devam eden süreyi kapsar. Soğuk Savaşın ortaya çıkışı, işleyişi ve temel felsefesi, Türk-Amerikan ilişkilerinin teorik çerçevesinin belirlenmesinde belirleyici rol oynamıştır. ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası dış politika anlayışı, hem genel olarak Soğuk Savaş sürecini hem de bu süreç içersinde önemli bir

rol oynayan Türkiye'ye olan yaklaşımını belirlemiştir. Aynı şekilde, Türkiye'nin bu dönemde içinde bulunduğu şartlar, onun dış politika anlayışını etkilemiştir.

ABD dış politikasında iki eğilimin birbiriyle daima rekabet içinde olduğu görülür. Reel-politik ve idealpolitik şeklinde sınıflandırılan bu yaklaşımlar, ABD'nin genel olarak uluslararası ilişkilere bakışını, özel olarak da Türkiye'ye dönük politikasını yönlendirmiştir. ABD'li realistler (örneğin Hans J. Morgenthau gibi siyaset bilimciler ve Henry Kissinger gibi dışişleri bakanı-siyasetçiler), ABD dış politikasını Realist paradigma çerçevesinde dizayn edip, uygulamaya koymaya çalışmışlardır. Onlara göre, ABD'nin Soğuk Savaş dönemi dış politikasının temel parametreleri şunlardır: Sovyetler Birliği'nin çevrenmesi; komünist ideolojinin diğer bölgelerde etkinlik kazanmasının önlenmesi; Amerikanın hayati çıkarlarının korunması için global alanda etki alanları oluşturulması; ve tüm bu hedeflere ulaşılması için siyasi, ideolojik, ekonomik ve askeri yöntemlerin kullanılması. ABD dış politikasının ana hedefi, 'demokrasinin ihracı' gibi 'utopik' hedefleri gerçekleştirmek değil, ABD'nin global askeri, ekonomik ve siyasi çıkarları ve amaçlarını gerçekleştirmek olmalıdır.

ABD'li idealistler (ki bunların en önemlisi Woodrow Wilson'dur) ise, ABD dış politika misyonunun 'uluslararası arenada bazı normatif hedefleri gerçekleştirmek' olması gerektiğini savunmuşlardır. Uluslararası sistemde 'demokrasinin yaygınlaştırılması' hedefi, bunların başında gelir. 'Demokrasinin globalleşmesi' söylemi (retoriği), ABD dış politika gündeminde daima yer almış olmakla birlikte, Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle Doğu Avrupa ülkelerinin hızla demokrasiye geçmeye başlamaları üzerine daha sıklıkla dile getirilmektedir. Hem George Bush hem Bill Clinton yönetimleri, Amerikan dış politikasının temel hedeflerinden birinin "dünyada demokrasinin geliştirilmesi, genişletilmesi, yeni de-

mokratik rejimlerin desteklenmesi ve demokrasi karşıtı rejimlerle mücadele edilmesi" olduğunu savunmuşlardır.⁵

Fakat, ABD dış politikasının 'dünyada demokrasinin geliştirilmesi' hedefi ile 'dış politikanın diğer çıkarlarının elde edilmesi' hedefinin çatışması durumunda ikincisine öncelik verdiği kabul edilmektedir. Thomas Carotes, genellikle demokrasi hedefinin diğer çıkarları tamamlayan bir unsur olduğunu, bu durumda ABD yönetimlerinin demokrasinin geliştirilmesini desteklediklerini; fakat, demokrasinin geliştirilmesi hedefinin diğer çıkarlarla çatışma içinde olduğu durumlarda birincisini dikkate almadıklarını ileri sürmekte.⁶ Gerçekten, ABD'nin demokrasiyi yaygınlaştırma ideali, çoğu zaman söylem seviyesini geçememiştir. ABD yönetimlerinin ve yöneticilerinin pek çoğu, 'demokrasinin erdeminden ve evrenselliklerinden' bahsederken, onların dış politika uygulamaları, yani 'gerçekler' farklı olmuştur.

ABD'nin bu iki alternatif, yani 'demokrasi ideali' ile 'diğer çıkarlar' arasında bir tercih yapmak zorunda kaldığında, ikincisini tercih ettiğini gösteren pek çok örnek verilebilir. Öncelikle, ABD, demokratik olmayan bir çok devletle çok sıkı ve derin ilişkiler içine girmiş, bu ülkelerle her türlü siyasi, askeri ve ekonomik bağlantılar kurmakta tereddüt etmemiştir. ABD'nin Orta Doğu'daki teokratik ve otoriter yönetimlerle geliştirdiği çok yönlü ilişkiler örneğinde bu açıkça görülür. İkincisi, ABD, herhangi bir 'müttefik' ülkeyi kendi etki alanında tutabilmek için anti-demokratik uygulamalara destek vermiş, hatta anti-demokratik yöntemler kullanarak, demokratik yollarla gelmiş hükümetleri düşürmüştür. İran'da halkın desteği ile yönetime gelmiş olan Musaddık hükümeti, 1953 yılında ABD istihbarat örgütü CIA'nın müdahalesi ile devrilerek, yerine diktatör Şah yönetimi getirilmiş ve desteklenmiştir. Üçüncüsü, Sovyetler Birliği'ne ve komünizme karşı olmaları şartıyla, diktatörlük veya askeri rejimler tarafından yönetilen pek çok ülke ile

ilişkilerini geliştirmiş ve 'demokrasinin yokluğunu' bir engel olarak görmemiştir. Hatta pek çok NATO ülkesinde benzer sorunlar ortaya çıktığında, bu ülkeler NATO'nun 'demokrasi prensibini' ihlal etmelerine rağmen, ABD tarafından yoğun bir 'demokratikleşme' baskısı altına konulmamıştır.⁷ Son olarak, ABD, Irak örneğinde görüldüğü gibi, bir ülkeyi kendi kontrolü altında tutmakta, ama buna rağmen bu ülkede demokrasinin gelişmesi yönünde bir adım atılmasına katkıda bulunmamaktadır.⁸

İkinci Dünya Savaşı sonrası durum, Türk dış politikasına da benzer bir nitelik kazandırmıştır: Soğuk Savaş dönemi Türk dış politikası da Realist perspektif etrafında gelişmiştir. Sovyetler Birliği'nin Savaştan sonra Doğu ve Güney Avrupa'da komünist ve sosyalist partileri desteklemesi, Doğu Almanya'dan ve İran'dan askerlerini çekmemesi ve diğer pek çok gelişmelerin yanında Türkiye'den de Boğazların ortak savunulması ve Kars ve Ardahan'ın kendisine devredilmesini talep etmesi karşısında, Türk dış politikası yapıcılarının 'Realist' paradigmaya müracaat etmekten başka alternatifleri yoktu. Önlerindeki iki gerçekçi tercihten birini seçeceklerdi: Ya gelen Sovyet taleplerini kabul edecek ve bu devletle işbirliğine gidecekler ya da bu gücü dengelemek amacıyla alternatif bir güce yaslanacak yani 'güç dengesi politikası' uygulayacaklardı. Üçüncü bir alternatif olan 'yalnızcılık' veya 'tarafsızlık' politikası, uluslararası sistemin mevcut şartları ve güç yapısı dikkate alındığında, uygulanması olanaksız bir alternatifti. Eğer Türkiye kendi başına Sovyetler Birliği'ne karşılık verebilecek bir güce sahip olsaydı, bir başka güce yaslanmadan 'güç dengesi'ni kendisi yaratabilirdi. Türkiye'nin böyle bir özelliğinin bulunmadığı bilindiğine göre, alternatif güç dengesi yaratmak zorundaydı. ABD işte bu hedefi gerçekleştirmek için seçilen bir süpergüçtü.

Soğuk Savaş başındaki şartların bir gereksinimi olarak gelişen bu Realist anlayışlar ve buna dayanan ilişkiler, zaman içinde otomatik

ve basma-kalıp bir şekil almıştır. Türkiye ve ABD'nin ortak çıkarları çerçevesinde kurulan ilişkiler, daha sonra 'patron-işçi' ilişkisine dönüşmüştür. Zaman içinde tarafların tehdit algılamaları ve uluslararası sistemin yapısı değişmesine rağmen, Türk-Amerikan ilişkilerinin temel parametreleri hep aynı kalmıştır. Türk-Amerikan ilişkilerini yönlendiren temel parametreler özet olarak şunlardır.

1. Türkiye'nin jeostratejik ve jeopolitik önemi: Her iki taraf da, bu konuyu sıklıkla kullandılar ve bundan istifade etmeye çalıştılar. ABD yönetimleri, sahip olduğu jeopolitik özelliği nedeniyle Türkiye'yi ABD'nin global stratejisinin önemli bir parçası olarak gördüler.⁹ Türkiye, sadece Sovyetler Birliği'ne karşı bir NATO üyesi değil, fakat daha önemlisi Basra Körfezinin güvenliği açısından anahtar bir ülke; sadece coğrafyasıyla değil, sahip olduğu büyük tarihi, nüfusu, siyasi ve askeri donanımı itibarıyla da gözden çıkarılamayacak bir müttefik; ve bu güçlü potansiyeliyle, bölgedeki dengeleri etkileyebilecek bir devlet olarak görüldü.

2. Dış yardım ve destekler: Türkiye, özellikle 'askeri yapısını' güçlendirmek ve böylece NATO içindeki rolünü daha iyi gerçekleştirebilmek için, ABD'den sürekli olarak dış yardım aldı. Dış yardım unsuru, her zaman ilişkilerin sürekliliğinin bir ön şartı olarak algılanmıştır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı ayakta kalabilmesi ve bu arada NATO'nun güney kanadını savunabilmesi için yapılan ABD yardımları, zaman içinde yapısal bir bağımlılık noktasına geldi. Öyle ki, Türk askeri gücü, genelde Batı ülkelerinin özelde ABD'nin yaptığı ve yapacağı silah, teknoloji ve yardımlara 'bağımlı' duruma düştü. Türkiye, uzun yıllardır, ABD'den dış yardım alan ülkeler listesinde, İsrail ve Mısır'dan sonra üçüncü sırada bulunmaktadır.

3. Dış yardım karşılığında, Türkiye'nin sahip olduğu coğrafya, ABD'nin bölgedeki çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla kullanılmak üzere tahsis edildi. Bir yandan Anadolu,

Sovyetler Birliği'nin güneye (Akdeniz ve Orta Doğu) inmesini önleyen önemli bir coğrafi engel olmuş; diğer yandan, Anadolu'daki askeri üsler, istihbarat merkezleri, boğazlar, limanlar ve havaalanları, gerektiği zamanlarda ABD'nin çıkarlarını gerçekleştirmek üzere kullanılmıştır.¹⁰

Yukarıdaki iki nokta arasındaki bağlantı, iki ülke arasında Mart 1980'de imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA)'nda (Defence and Economic Cooperation Agreement) açık bir biçimde belirtilmiştir. SEİA, "Türkiye'nin askeri tesislerini ve üslerini NATO'nun kullanımına açması karşılığında, ABD ve diğer müttefiklerin Türkiye'nin ekonomik ve askeri yapısını güçlendirilmek için 'azami gayret' sarf etmesi" şartını formüle etmiştir.¹¹ Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihsel gelişimine bakıldığında bu ilişkinin işletilmeye çalışıldığı açıkça görülür: Türkiye 1980'den itibaren ABD'den yılda ortalama 500 milyon dolar askeri ve ekonomik yardım alırken; karşılığında Körfez Savaşı gibi krizlerde ABD'nin lehine aktif rol oynamış, askeri üslerini ABD'nin hizmetine sunmuştur. Bu ilişkinin 'karşılıklılık ilkesine' göre işlediğini gösteren ve Türk-Amerikan ilişkileri tarihinde ender görülen bir örnek; ABD'nin 1974'de Türkiye'ye Kıbrıs müdahalesi nedeniyle askeri ambargo koymasına tepki olarak, Türkiye'nin de Anadolu'daki üslerin ABD tarafından kullanımını engellemesidir. Bu örnek, aynı zamanda, dış yardımın askeri işbirliğinin vazgeçilmez bir parçası olduğunu göstermektedir.

4. Siyasi ve ideolojik rol: Türkiye'deki üslerin ABD tarafından kesintisiz ve sorunsuz kullanılabilmesi için Türkiye'nin buna izin vermesi yanında; Türk dış politikasının, ABD ve NATO ittifakının politikalarına uygun hareket etmesi beklenmiştir.¹² Türkiye, Batı ile birlikte hareket ederek ABD'den daha fazla yardım alacağını, daha çok güvenlik sağlayacağını, genel bir ifadeyle daha çok 'çıkartlar' elde edeceğini düşünerek, ABD dış politikalarını desteklemiştir. Soğuk Savaş sonrası

dönemde ilişkilerin başlangıcında mevcut olan *raison d'être* yok olmasına rağmen, Türkiye'nin stratejik, jeopolitik ve siyasi-ideolojik rollerinin sona ermediği, hatta daha da arttığı söylenebilir. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Türkiye'nin NATO ittifakı içindeki rolünün bitmesi beklenirken, bu kez yeni bir rol anlayışı ortaya çıktı. Türkiye şimdi bir yandan Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Türk Cumhuriyetlerine 'kapitalist ve laik bir devlet modeli' olarak görülürken; diğer yandan da, İran'ın kökten İslamcılık tehlikesine karşı 'tampon laik ülke' olarak algılanıyor.

5. Demokrasi: Hem ABD dış politikasındaki genel eğilim hem de Türk-Amerikan ilişkilerinin teorik çerçevesinden bakıldığında, Türkiye'de demokrasinin işleme veya işlememesinin, bu ilişkilerin sürdürülmesi açısından önemli bir unsur ve Türk-Amerikan ilişkilerinde dikkate alınması gereken bir parametre olmadığı sonucu çıkarılabilir. Türkiye'de demokrasinin varlığı veya yokluğunun, gelişmesi veya geri kalmasının, Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişimini etkilemeyeceği düşünülebilir. Fakat bu çıkarımlar doğru değildir. Zira, Türkiye'de demokrasiye geçiş süreci, Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmesi ile birlikte gerçekleşmiş; ve bu her iki süreçteki gelişmeler birbirini kuvvetle etkilemişlerdir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu iddiaları ispatlamaya çalışacağız.

Amerikan Reelpolitikası Açısından Türk Demokrasisi

Öncelikle belirtmeli ki, Türkiye'de demokrasinin gelişiminde esasen Türk toplumunun kendi iç dinamiklerinin önemli bir payı vardır. Türk toplumu, 19. Yüzyıldan itibaren Batılılaşma hedefi çerçevesinde çeşitli aşamalardan geçerek uygulamaya konan ulusal egemenlik ilkesini kabul etmiştir. 'Halkın yönetime katılması ve devletin yönetiminde söz sahibi olması' anlamında Türkiye'de demokrasi mücadelesinin kökenleri, Osmanlı İmpa-

ratorluğuna kadar gider. Ama özellikle Cumhuriyetin kurulması ile birlikte, halkın millî egemenlik prensibi çerçevesinde yönetime katılmasının yolu genişlemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Batının siyasi kurumlarını benimseme, Batı ile bütünleşme ve Batının çağdaş değerlerini elde etme mücadelesi içinde demokrasinin benimsenmesi hedefi önemli bir yer tutar. Zira, Türkiye daha 1930'larda bu yönde adımlar atmaya çalışmıştır.¹³

Fakat, pek çok ulusal gelişmelerde olduğu gibi, demokrasi süreci de, uluslararası sistemde ortaya çıkan olumlu yada olumsuz gelişmelerden bağımsız olarak anlaşılabilir. İki dünya savaşı arası dönemde, Türkiye'de demokratik süreç yerine tek partili rejimin işleme, o dönemde Sovyetler Birliği, İtalya ve Almanya'da hakim olan devletçi, totaliter ve tek parti uygulamalarının çok önemli etkisi vardır. Zira, 1930 yılında yapılan Serbest Fırka denemesinin başarılı olamamasında iç nedenlerin yanında, özellikle o dönemdeki uluslararası şartların müsait olmaması da rol oynamıştır. Aynı şekilde, İkinci Dünya Savaşı sırasında, savaş şartları içinde demokrasiye geçiş denemesinin yapılması mümkün olamazdı; çünkü, dış şartların istikrarsız ve belirsiz olduğu bir dönemde, iç politikada değişim sürecine girmek riskli olabilirdi.

Savaş sonrasında dünya şartlarının değişmesi ve yeni bir konjonktürün ortaya çıkması, Türkiye'deki gelişmeleri çok yakından etkilemiştir. Yeni bir dünya düzeninin kurulduğu bu dönemdeki gelişmelerden, Türkiye'nin iç politikasının etkilenmemesi mümkün değildi. Fakat, bu gelişmeyi, determinist bir anlayışla analiz etmek yanlıştır. Çünkü, aynı dönemde her ülke demokrasi sürecine başlamamış, hatta bazıları komünizmi tercih etmişlerdir. Buradan, Türkiye'nin demokrasiye geçiş aşamasında uluslararası ve ulusal şartların yarattığı olumlu baskı ve telkinlerin birlikte hareket ettiği sonucunu çıkarmak gerekir. Bunlardan bir tanesi eksik olsaydı, demokrasi sürecinin başlaması mümkün olmazdı. Bununla birlikte, eğer önem bakımından bir sıralama yapılacaksa,

uluslararası şartların öncelik kazandığını söylenebilir.

Türkiye’de dikkate alınabilecek derecede bir demokrasi deneyiminin olması, ABD dış politika yapıcılarının Türkiye’ye dönük tavırlarını etkilemiştir. Türk-Amerikan ilişkileri çerçevesinde Türk demokrasinin gelişimine bakıldığında, bu ikisi arasında realist bir bağlantının olduğu görülür. Yani, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’nin demokrasiye geçişi esasen yalnızca Türk toplumunun değil, aynı zamanda ABD dış politikasının çıkarlarına da uygun, reelpolitik bir durumdu. Türkiye’de demokrasinin gelişmesinin ABD reelpolitigine uygun olmasının üç önemli nedeni gösterilebilir. Her şeyden önce; Türkiye’nin Batı ülkelerinin sahip oldukları bir sisteme, yani demokrasiye geçmesi, Türkiye’nin Batı dünyasına entegrasyonunu hızlandırmış ve kuvvetlendirmiştir. Türkiye’de demokrasinin ve bunun yanında liberal ekonomik ve siyasi sistemin işlerlik kazanması, Türkiye’nin Batı ülkeleriyle bağlantısını ve diyalogunu artırmış ve onun NATO üyeliğini daha da işlevsel hale getirmiştir. Türkiye gibi stratejik, askeri ve siyasi bakımdan önemli bir ülkenin, gerçek anlamda kazanılmasına yol açmıştır. Türkiye’nin ABD’nin önderlik ettiği liberal ve demokratik değerlerin geçerli olduğu Batı sistemine entegre olması, Türkiye’nin oynayacağı bölgesel rolü daha da kolay hale getirmiştir. Soğuk Savaş döneminde ABD’nin liderliğinde oluşan Batı ittifakı, esasen Sovyetler Birliği’ne karşı askeri bir ittifak olması yanında, aynı zamanda liberal ve demokratik uluslararası bir siyasi ve ekonomik düzen yaratmayı hedefliyordu. Batı ittifakı, liberal ekonomik ve siyasal politikaların uygulandığı, demokratik yönetimlerin hakim olduğu ülkelerden oluşan bir dünya idi. Bu nedenle, ABD yönetimleri, Türkiye’nin demokrasiye geçişinde önemli bir dönem olan İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda, Türkiye’de çok partili ve seçimlere dayalı bir rejimin kurulması, liberal ekonomik kuralların uygulanması amacıyla, siyasi, diplomatik ve mali

destek yapmışlardır. Bu destekler, Türkiye’nin öncelikle ABD’ye ve genel olarak NATO sistemine bağlantısını kuvvetlendirmiştir ki, bu durum ABD reelpolitikasına uygundur.

İkincisi, Başkan Truman’dan bu yana tüm ABD yönetimleri, Türkiye’de dikkate alınabilecek derecede mevcut olan demokrasi deneyimini ve tarihini hesaba katmak zorunda kalmışlardır. Türk toplumunun örneğin Suudi Arabistan’dan farklı olarak demokrasiye geçiş konusunda istekli olması, ABD yönetimlerinin Türk demokrasisi konusundaki söylemlerini etkilemiştir. Esasen bu durum, egemenlik ilkesine de uygun bir tutumdur. Reelpolitik anlayışa göre, ulus-devletlerin ‘içişlerine karışılmamalı’, fakat ancak ‘saygı duyulmalıdır’. Bu nedenle, ABD yönetimlerinin Türkiye’nin sahip olduğu demokrasi gelenek ve arzusunu göz ardı etmeleri, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini engeller ya da zorlaştırır. Bu nedenle onlar, Türkiye’deki demokratik deneyime saygı ve ilgi göstermeyi tercih etmişler, ona önem verdiklerini belirtmek durumunda kalmışlardır. Bu nokta, ABD yönetimleri tarafından sürekli dile getirilmiştir. Harry Truman, ismini alan ABD yardımı ile ilgili açıklamasını yaparken, “özgür toplumların kendi geleceklerini kendi iradeleriyle [demokrasi] belirlemelerini sağlamak” amacıyla ABD’nin Türkiye ve Yunanistan’a ekonomik ve mali yardım yapacağını; bu yardımın ekonomik istikrar ve düzenli siyasi süreçleri [demokrasiyi] geliştireceğini belirtmişti. Diğer bir deyişle, Truman ABD yardımının Türkiye’de demokrasinin kurulması ve gelişmesine yardımcı olmak amacıyla verildiğini söylüyordu.¹⁴ Türkiye’nin NATO’ya üye olmasında önemli bir rol oynayan zamanın ABD Büyükelçisi George McGhee, ABD’nin Türkiye’de gerçek anlamda bir demokratik sistemin yerleşmesini ve liberal uluslararası ekonomik düzene uygun bir serbest piyasa ekonomisinin gelişmesini beklediğini belirtir.¹⁵ Son dönem Amerikan Büyükelçilerinden Marc Grossman da, Türk-Amerikan ilişkilerine üç faktörün

yön verdiğini dile getirmiştir: Türk demokrasisi ve toprak bütünlüğünü desteklemek; ortak çıkarlara dayalı güvenlik ortaklığını geliştirmek; ve Türk ekonomisinin başarılı olmasına yardımcı olmak.¹⁶

Son olarak, Türk-Amerikan ilişkilerinin en önemli parametreleri olan 'stratejik önem-dış yardım-bölgesel rol' denklemi, sıklıkla demokrasi yanlısı ABD'nin lobilerin engeline takılmaktadır. ABD iç kamuoyu, ABD dış yardımının verildiği ülkelerde demokrasinin bulunmasını bir önşart olarak ileri sürmektedir. ABD Kongresindeki lobiler, demokrasi ve insan hakları ihlallerinin olduğu ülkelere silah satışı, mali yardım ve ticari olanakların kısıtlanması için ABD yönetimlerine baskıda bulunurlar.¹⁷ Türkiye'de demokrasinin durumu, iki ülke arasındaki askeri, mali ve siyasi konulardaki reelpolitik denklemin işlerliğini etkilemesinden dolayı, ABD yönetimleri iç politika baskısı nedeniyle Türkiye'de demokrasinin işlemesine önem vermek zorunda kalmaktadırlar.

ABD'nin Türk demokrasisinin gelişiminde oynadığı rolü iki açıdan analiz etmek gerekir. Bunlar, Türkiye'nin demokrasiye geçiş aşaması ve demokrasinin konsolidasyonu yada yerleşmesidir.

Demokrasiye Geçişte ABD'nin Rolü

Türkiye'nin demokrasiye geçişinde ABD'nin kısmen dolaylı, kısmen de doğrudan önemli rolü olmuştur. ABD'nin Türk demokrasisinin gelişiminde oynadığı en önemli rol, demokrasiye geçişi hızlandıran uygun uluslararası ortam ve koşulları yaratmış olmasıdır. ABD'nin Savaş sonunda yeni bir dünya düzeni yaratabilmek amacıyla uygulamış olduğu siyasi, askeri, ekonomik ve kurumsal oluşumlar, 'liberal uluslararası düzen' olarak adlandırılır. Bu düzenin temel prensipleri; ulusal ve uluslararası alanda liberal ekonomik düzenin oluşturulması; siyasi bakımdan açık ya da demokratik siyasi sistemlerin geliştirilmesi; liberalizm ve demokrasiye dayanan bu sistemlerin

askeri ittifak sistemi içersinde birlikte hareket etmesi, şeklinde özetlenebilir. Tüm bu ekonomik, ticari, mali, siyasi ve askeri amaçların gerçekleşmesi amacıyla ABD'nin öncülüğünde GATT, IMF, Dünya Bankası, NATO ve hatta Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütler kuruldu. Liberal uluslararası düzenin en önemli hedefi, bu ilkeleri ve politikaları benimseyen ülkeleri ABD kampı içersinde tutmak ve Sovyetler Birliği'ne ve onun komünist-sosyalist ideolojisine (Sosyalist düzene) karşı mücadele etmektir. Elbette, bu düzen içindeki ülkelerin her biri de bu ilke ve politikaların hepsini benimsemiş değillerdi. Bu kamp içinde, örneğin demokratik olmayan ülkeler olduğu gibi, liberal ve serbest pazar ekonomi sistemini benimsemeyenler de vardı. Bu ülkelerin bazıları sadece 'askeri güvenlik' gerekçesiyle Batı bloğunun içinde bulunuyordu. Bazıları, liberal ve demokratik düzeni seçmişler, ve fakat örneğin NATO içinde yer almışlardı. Dolayısıyla, ABD şemsiyesi altında gelişen liberal uluslararası düzen, farklı ülke gruplarından oluşuyordu.

Türkiye, liberal uluslararası düzenin hem askeri, hem ekonomik, hem de siyasi boyutlarını kabul etmiş ve uygulamaya çalışmıştır. Savaş sonrasında oluşan liberal uluslararası düzen, Türk yöneticilerinin algılamalarını çok derinden etkilemiş ve onların demokrasiye geçiş yönünde hızlı adımlar atmalarına neden olmuştur. Zamanın tek parti yöneticileri, ABD'nin savaştan galip olarak çıkmasını "Batı demokrasilerinin zaferi" şeklinde algıladılar. Huntington'un "gösteri etkisi-demonstration effect"¹⁸ diye tanımladığı etkileşim süreci öyle işledi ki, ABD ve diğer Batı demokrasilerinin benimsenmesi, onlara cazip bir hedef haline geldi. Bunun yanında, Savaş sonrasında kurulan düzen, Batılı (özellikle ABD) demokrasilerinin düzeni şeklinde algılandı ve bu çerçevede demokratik önlemlerin alınması hızlandırıldı.¹⁹ Cumhurbaşkanı İnönü, Türk dış politikasının yeni dönemdeki amacının "Birleşik Amerika ile temas ve münasebetleri, yeni

dünyanın bu büyük ve şanlı demokrasisi ile dostluğu her gün daha da ziyade kuvvetlendirmek, karşılıklı gayret ve hamlelerle genişletmek",²⁰ olduğunu açıklıyordu. İnönü'nün bu sözlerinin TBMM oturumunda alkışlarla karşılanması, Meclis üyelerinin de ABD ile ilişkiler ve demokrasiye geçiş konusunda ne kadar çok olumlu olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

Türkiye'nin demokrasiye geçiş isteği, sadece bir algılama sonucu değildi; fakat aynı zamanda hem bir ideal ve hem de dış politika hedeflerine ulaşmak için bir araç idi. Türkiye'nin demokrasiye geçişi, öncelikle onun Batılılaşma idealinin gerçekleşmesine yardımcı olacak bir adımdı. Türkiye, Batı dünyasını hedef almış ve geçen yüz yılda bu hedefi gerçekleştirmek için pek çok adımlar atmıştı. 'Demokrasiye geçiş', Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal egemenlik ilkesini daha anlamlı hale getiren ve böylece Batılı standartlara ulaşmasını hızlandıran çok büyük bir adımdır.

Bunun yanında, Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan uluslararası sistemde kendine güvenli, huzurlu ve asil bir yer edinmeyi; Savaş boyunca izlediği tarafsız dış politikanın neden olduğu yalnızlıktan kurtulmayı; ABD'nin liderliğinde kurulan ve üyelerinin tamamı demokrasiyle yönetilen ülkeler camiasının bir üyesi olmayı; bu camianın askeri, ekonomik, mali ve siyasi desteğini alabilmeyi ve nimetlerinden yararlanmayı hedefliyordu. Türk yöneticiler, bu camianın sistemlerine uygun bir sistemi kabul etmenin, yani demokrasiye geçişin, bu hedeflere ulaşmayı hızlandıracaklarının farkındaydılar.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı dünyasına entegre olabilmenin en etkili yolunun, ABD'nin önderliğinde kurulan uluslararası kurumlara üye olunması gerektiğinin ve bunun için de demokrasiye geçişin şart olduğunun bilincindeydi. Önce, Birleşmiş Milletlere üye olabilmek için, 'demokrasiye geçişi' bir dış politika kozu olarak kullandı.²¹ Öy-

le ki, Türkiye, BM'nin kurucu üyelerinden birisi olabilmek için daha savaş resmen sona ermeden Japonya'ya savaş ilan etmiş ve BM Anlaşmasına imza koymak üzere San Francisco'ya gitmeye hak kazanmıştı. İnönü, 1945 haziranında San Francisco'ya giden Türk heyeti üyelerinden, Türkiye'de demokratik ve liberal politikaların en kısa zamanda uygulanacağını ABD yönetimine iletmelerini istemişti.²² İnönü'nün vaatleri ardı ardına yerine getirildi: İlk adım olarak 1946 yılında Demokrat Parti kuruldu ve hemen ardından tartışmalı da olsa ilk seçimler yapıldı. Bu gelişmeler olurken, ABD'nin Türkiye lehine adımlar atmaya başladığını görüyoruz: Bir yandan ABD yönetimi içinde Türkiye'nin desteklenmesini isteyen bir grup oluşurken; diğer yandan Truman yönetimi meşhur Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye'ye yardım yapmaya başlamıştı.

Türkiye'nin önem bakımından daha öncelikli hedefi, Sovyet tehdidi karşısında NATO sistemi içinde kendine güvenli bir alan bulmaktı. NATO, yalnızca Atlantik ülkelerinin oluşturduğu bir savunma örgütü olmayıp, aynı zamanda Kuzey Atlantik Anlaşmasının giriş bölümünde de belirtildiği gibi, "demokrasi, bireysel özgürlük ve hukukun üstünlüğü prensiplerine bağlı kalarak, halkların özgürlük, ortak miras ve medeniyetlerinin korunacağı"²³ bir dünyayı temsil etmektedir. Bilindiği gibi, Türkiye'nin NATO'ya üyelik başvurusu 1949 yılında ret edilmiş, ancak 1950 seçimlerinde Demokrat Partinin büyük oy çoğunluğuyla iktidara gelmesi sonrasında kabul edilmişti. Türkiye'nin NATO üyeliğini kazanmasının nedeni olarak Kore savaşına asker göndermesi ve ABD'ye fedakarlık yapmış olması gösterilir.²⁴ Bu görüşün doğruluk payı elbette vardır; fakat Türkiye'de demokratik seçimler sonucu iktidarın değişmesi, yani demokrasiye geçişin gözle görülür bir hale gelmesi ve DP iktidarının liberalleşme ve demokrasi yönünde adımlar atmaya başlaması da, Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesinde gözden kaçırılmaması gereken önemli bir nedendir.

Demokrasinin Konsolidasyonunda ABD

Türkiye’de 1946-1950 döneminde çok partili hayata geçilmesi ve seçimler aracılığıyla hükümetin değişmesi, demokrasiye geçişi gösteren en önemli göstergeler olmakla birlikte, gerçek anlamda bir demokrasinin oluşması için yeterli değildi. Bu düzenlemeler esasen nominal ya da şekli (prosedürel) demokrasinin göstergeleridirler. Demokrasinin kalitesinin artırılması ve gerçek anlamda işlemesi için, bu süreci konsolide edecek yukarıda yaptığımız demokrasi tanımlamasındaki unsurların geliştirilmesi gerekir.²⁵ Demokrasinin konsolidasyonu için gerekli adımlardan biri, bireylerin ve sivil toplum gruplarının gelişmesi ve çoğulcu bir sitemin içinde seçimlerden sonra da yönetime katılabilmelerinin mümkün olmasıdır. Demokrasinin asıl unsuru olan halkın özgür bir şekilde örgütlenerek, hükümetlerin karar alma mekanizmasına etkide bulunabilmelerine fırsat verecek bir ortamın yaratılması gerekir. Sivil toplum ve çoğulculuğun gelişmesinde pek çok faktör bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, toplumun siyasal kültürü, tarihi birikimi, anayasal düzeni, ekonomik sistemidir ki, genellikle ulusal özelliklere bağlı faktörlerdir.

Türk-Amerikan ilişkilerinin Türkiye’de sivil toplum ve çoğulculuğun gelişmesindeki rolü dolaylı olup, Türk ekonomisinin ABD kontrolündeki liberal uluslararası ekonomik düzene entegre edilmesi aracılığıyla olmuştur.²⁶ ABD, 1940’ların sonlarından itibaren Türkiye’de ‘serbest ekonomik rekabet ve kapitalizmin’ oluşması için talepte bulunmuş ve bu politikaları yürüten siyasi partilere ve hükümetlere destek vermiştir. ABD bu müdahaleleri çeşitli yollardan yapmıştır. Birincisi, ABD yönetimleri 1940’ların sonlarından itibaren, ama özellikle iki dönemde,²⁷ Türkiye’de serbest ekonomik rekabetin gelişmesi için Türk hükümetlerini yönlendirmişlerdir. Bunlardan ilki, 1949-1950 yılından itibaren ve Menderes hükümetleri döneminde; diğeri, 24 Ocak 1980 istikrar paketi çerçevesinde başlayan ve 1980 askeri darbesi sonrasında kurulan Özal hükümetleri döneminde uygulanmıştır.²⁸ Her iki

dönem, aynı zamanda Türk-Amerikan ilişkilerinin en iyi geliştiği dönemlerdir. ABD’nin Türkiye’de piyasa ekonomisi ve serbest girişimciliğin geliştirilmesine yaptığı etkinin ikinci yolu, ABD’nin Türkiye’ye verdiği kredi ve hibeler aracılığıyla olmuştur. ABD’nin 1950’lerden itibaren Türkiye’ye verdiği ekonomik yardımların önemli bir kısmı “özel sektörün güçlendirilmesi” şartına bağlanmıştır.²⁹ Üçüncü yol, ABD’nin kontrolündeki IMF ve Dünya Bankası kredilerinin kullanımı aracılığıyla olmuştur. Daha 1949 yılında hazırlanan Dünya Bankasının raporlarında, Türkiye’deki devletçi ekonomik yapının tümünden reform edilmesi ve bütün alanların özel sektöre açılması isteniyordu.³⁰ Aynı şekilde, 1950’lerden itibaren IMF’den yardım alan Türkiye, bu örgütün, devletçiliğin azaltılması, özel sektöre önem verilmesi gibi şartlarını yerine getirecek politikalar uygulamaya çalışmıştır. ABD destekli ekonomi uygulamaları, ülkedeki ulusal ve uluslararası ekonomik grupların gelişmesini ve bunların devlet politikalarına etkilerinin artmasını sağlamıştır. Gerek 1950’lerde gerekse 1980’lerdeki serbest rekabet ve piyasa ekonomisi uygulamaları, Türk ekonomik grupların ekonomik özgürlüklerini artırırken, bu grupların devletin ekonomik, siyasi, kültürel politikalarına katılımını hızlandırmıştır.

İlginçtir, Türkiye’de siyasi anlamda çoğulculuğun ve sivil toplum örgütlerinin gelişmesinde, Türk-Amerikan ilişkilerinin dolaylı, belki de hiç beklenmeyen bir katkısı olmuştur. ABD’nin 1960’lardan itibaren ortaya çıkan özellikle Kıbrıs sorunu gibi Türkiye’yi yakından ilgilendiren uluslararası politika konularında Türkiye aleyhine tutum takınması sonucu, Türkiye’de Amerikan karşıtı akımlar güçlenmiş ve hükümetleri ve politikaları şiddetle eleştirmeye başlamışlardır. ABD aleyhtarlığı, özellikle ‘sosyalist solun’ ve daha sonraki yıllarda ‘İslamcı’ görüşlerin ve hareketlerin örgütlenmesine ve Türk siyasetinde yeni seslerin yükselmesine yol açmıştır. Hatta bu sesler o kadar etkili olmuştur ki, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu partisi olan CHP’yi ortanın solu-

na çekmiştir. ABD aleyhtarlığı, aynı zamanda DP kaynaklı muhafazakar sağ kitlenin parçalanarak İslamcı düşünce şeklinde gelişmesini de hızlandırmıştır. Daha önce Demokrat Parti ve Adalet Partisi içinde siyaset yapan İslam ağırlıklı gruplar, bu yörüngeden ayrılarak, İslami bir söylem ile yeni bir siyasi parti ve oluşum ortaya çıkarmışlardır. Türkiye’de yükselen İslamcı görüşler incelendiğinde, uluslararası ilişkilere ümmet perspektifinden bakmaya çalıştıkları ve ABD’nin Türkiye’yi ilgilendiren Kıbrıs, Filistin (1990’dan itibaren Irak, Bosna, Azerbaycan vb.) konularındaki politikalarına karşı oldukları görülür.

Türkiye’de 1960’lardan itibaren siyasi çöğülcülük, çok seslilik ve halkın yönetime katılması anlamında demokrasinin sınırları genişlerken, bu gelişmeler paradoksal bir şekilde hem hükümet krizlerine hem toplumsal çalkantılara ve hem de Türk dış politikasının klasik eğiliminde sapmalara yol açmıştır. İşte bu noktada, Türk-Amerikan ilişkilerinin Türk demokrasisine etkisi, ‘istikrar’ kavramı etrafında yoğunlaşmıştır.

ABD Açısından Türk Demokrasinin Sınırı: İstikrar

ABD yönetimleri, her ne kadar Türk demokrasisine yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı ilgi duysa ve demokrasinin gelişmesi için katkılarda bulunsa da, bu ilginin reelpolitik bir amaç çerçevesinde geliştiğini belirtmiştik. ABD reelpolitigi, Türk demokrasi sürecini, Türkiye’yi Batı sistemine entegre eden ve Batı ile diyalogunu artıran bir araç olarak görür. Bu şart aynı zamanda Türk demokrasisinin bazı sınırlarının olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sınırlar ‘istikrar’ kavramında özetlenmiştir: Türkiye’de demokrasinin gelişmesi iyi bir şeydir, fakat demokratik sürecin istikrarlı bir şekilde devam etmesi gerekir.

ABD açısından istikrarın birbiriyle ilişkili iki anlamı vardır: Birincisi, Türk demokrasi sürecinin, Türkiye’nin Batılılaşması ve Batı

ile diyalogunun devam etmesini isteyen hükümetleri ve parlamentoları ortaya çıkarması durumlarında ‘istikrar’, aksi durumlarda ‘istikrarsızlık’ oluşur. Türk toplumunda statükoyu koruyan hükümetlere karşı oluşan sosyal ve siyasi hareketler ve akımlar ‘istikrarsızlık’ kaynaklarıdır. İç istikrarsızlık tanımlaması içinde anarşi, terör, şiddet ve kaos durumları da girer. Bu tür istikrarsızlıklar, ABD’nin rakibi olan dış güçlerin, örneğin Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği’nin, 1980-1990’larda İran İslam Cumhuriyeti’nin Türkiye’nin iç politikasını kontrol etmelerine yol açabilir ki, bu durum, Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz etkiler. Buradan istikrarsızlık tanımının ikinci boyutu, yani Türk dış politikasının yönelimindeki radikal değişimler sorunu ortaya çıkmaktadır. ABD yönetimleri, Türkiye’nin NATO üyeliğini ve ABD ile ilişkilerini sıkıntıya düşürecek her türlü toplumsal ve siyasi oluşumu ‘istikrarsızlık’ olarak değerlendirirler. Eğer Türkiye’deki demokratik süreç, Türkiye’nin Batı sistemi içindeki pozisyonunu ve rolünü askıya alacak yada kesintiye uğratacak bir noktaya gelirse, bu durum ‘istikrarsızlık’ nedenidir.

Jimmy Carter dönemi Milli Güvenlik Kurulu danışmanı Paul Henze’ye göre, anti-Amerikancı muhalefet, 1960-1970’li yıllar arasında görüldüğü gibi Türkiye’deki ABD varlığını tehdit etmekte ve Türk-Amerikan ilişkilerini bozmaktadır.³¹ Daha da önemlisi, Türkiye’de 1960-1970’lerde yaşanan iç çekişmelerin ve terör faaliyetlerinin arkasında Sovyetler Birliği’nin desteklediği sol grupların olduğuna inanılmıştır.³²

ABD, Türkiye’deki demokratik katılım ve hükümetin kuruluşu konusunda tarafsız değildir; Türkiye’deki demokrasinin tipi ve sınırları konusunda çekinceleri vardır. 1960 Askeri darbesi sırasında Amerikanın Türkiye Büyükelçisi olan Fletcher Warren, Washington’a yazdığı 11 Ağustos 1960 tarihli bir mektupta, ABD’nin, Türkiye’de hükümetin nasıl kurulacağı konusunda bir tercihe sahip olmadığını, her türlü hükümetle çalışabileceklerini; fakat

bunun tek istisnasının, bu hükümetin 'komünist' olmaması gerektiğini açıklıyordu.³³ Ömer Kürkçüoğlu'na göre, Türk demokrasisinin ilk aşamaları sola kapalı bir şekilde kurulmak istenmiş; bu nedenle 1945-1946 yıllarında sol-sosyalist-komünist eğilimli partiler ve yayın organları kapatılmıştır.³⁴

Dolayısıyla, ABD Türkiye'de gelişen genelde Batı, özelde ABD karşıtı radikal akımlara ve siyasi partilere sıcak bakmaz; özellikle ABD yanlısı dış politika takip edecek olan partilere destek verir. Warren'in sözleri tersinden yorumlandığında, ABD'nin Türkiye'deki muhafazakar sağ veya merkez sol eğilimli partilere destek verdiği sonucu çıkar. Zira, Türkiye'deki merkez siyasi partiler, hem ABD'ye sempati ile bakmış hem de ABD yanlısı dış politikalar uygulamışlardır. 1966 yılında Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri olan Bülent Ecevit, daha da ileri giderek, ABD istihbarat örgütü CIA'nın müttefik ülkelerin iç politikalarını etkilemek için müdahale ettiğini söylüyor. Ona göre, CIA, seçimlerde ABD yanlısı partilerin iktidara gelmesini sağlamak için para yardımı yapar; hatta sandık hilelerine başvurur; ABD aleyhtarı demokratik ve yasal muhalefeti bastırmak için büyük komünist tehlikenin olduğunu ileri sürer; bu da yetmiyorsa askeri müdahale yapabilmek için, müttefik ülkeye karşı 'silahsız ve dolaylı saldırı olduğu' bahanesini kullanır; ve nihayet iç politikayı etkilemek için gösteriler, sabotajlar ve hatta iç savaş çıkarır.³⁵

Ecevit'in bu görüşlerinin doğruluğunu belgeleyebilmek olanaksızdır. Fakat, 1950 sonrası Türk demokrasi tarihine bakıldığında, muhafazakar sağ veya ABD'nin sıcak baktığı partilerin kurduğu hükümetler döneminde Türk-Amerikan ilişkilerinin iyi seviyede olduğu; sıcak bakmadığı partilerin kurduğu hükümetler dönemlerinde ise krizlere girdiği görülür. Bunlardan ilkinde örnek olarak, 1950'lerde Demokrat Parti iktidarı dönemi verilebilir. Bu hükümet, ABD destekli liberal ekonomi politikalarını uygulamaya gayret etmiş, dış politi-

kada ABD ile birlikte hareket etmek konusunda oldukça istekli davranmıştır. Menderes'in bir yandan Türkiye'yi 'Küçük Amerika' yapma hayali, diğer yandan Orta Doğu'da Sovyetler Birliği'ne karşı ittifak kurma arzusu, onun Amerika ile çok yakın ilişkiler geliştirmesine neden olmuştur.

Bunun karşılığında, ABD'nin sıcak bakmadığı toplumsal ve siyasi oluşumların etkinlik kazandığı ve hükümet kararlarını etkilediği dönemlerde, Türk-Amerikan ilişkilerinde olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. 1961 Anayasasının sağladığı özgür ortamdan yararlanan sol ve İslamcı akımlar, bir yandan toplumda güçlenirken diğer yandan da Parlamente'ye girerek etkin konuma gelmiş ve Türkiye'nin ABD'den bağımsız hareket etmesi için eylemler yapmış ve bu kanalla Türk hükümetlerinin politikalarını etkilemişlerdir.³⁶ Sol ve İslamcı gelişmeler, esasen, Türkiye'de çoğulcu siyasi katılımı artırarak Türk demokrasisinin gelişmesine olumlu katkıda bulunuyordu. Türk toplumunda çok sesliliğin gelişmesi ve farklı görüşlerin ortaya konması, Türk siyasetine demokratik açılımlar kazandırıyor. Bu açılardan bakıldığında olumlu bir durumdu. Fakat, bu demokratik gelişmeler, Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi. Sol ve İslamcı kesimlerin oluşturduğu ABD karşıtı grupların baskıları sonucunda, Türk dış politikası yapıcılar, ABD ile ilişkiler konusunda daha çok baskı altında kaldılar. Türk toplumdandan gelen baskılar sonucunda, ABD dışında alternatif yönere gidildi. Sol muhalefet, Türkiye'nin Doğu bloğu ülkeleriyle ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde baskılar yaparken; İslamcı muhalefet, Arap ve Müslüman ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi yönünde baskılar yaptı. İdeolojileri farklı olan bu iki muhalefet grubu, Türkiye'nin çok sıkı ABD eksenli dış politika anlayışından ayrılması gerektiği konusunda hemfikir idi.

1974 yılında kurulan Bülent Ecevit-Necmettin Erbakan koalisyon hükümetinin Kıbrıs

müdahalesi, Türk-Amerikan ilişkilerini tarihinin en gergin noktasına getirdi. ABD'nin Türkiye'ye resmen 5 yıl devam eden askeri ambargo koyması karşılığında, Türkiye de üslerin ABD tarafından kullanılmasını engelledi. 1978 yılında kurulan Ecevit'in azınlık hükümetinin Yeni Savunma Anlayışı çerçevesinde ABD'den bağımsız bir savunma sanayi geliştirilme çabaları,³⁷ Batılı yazarlar tarafından Türkiye'nin NATO üyeliğini zayıflatan gelişmeler olarak değerlendirilmiştir.³⁸

1980 askeri darbesi sonrasında yeni bir dönem başladı. Askeri darbe ve 1982 Anayasası çerçevesinde Türkiye'de sivil toplum, insan hakları ve demokratik katılım konularında olumsuz gelişmeler yaşanırken, Türk-Amerikan ilişkileri tarihinin en iyi dönemini geçirdi. Özal hükümetleri, ABD ile ilişkileri askeri-stratejik konular yanında ekonomik ve ticari konuları da içerecek bir noktaya getirmek için çabaladı. Bu amaçla, ABD'ye özel bir önem verdi. Aynı zamanda, ABD'nin Orta Doğu bölgesindeki İran-Irak savaşı ve Körfez savaşındaki politikalarına tam destek verdi.

1990'lara gelindiğinde ABD açısından istikrar bozucular konumundaki 'komünistlerin' yerini 'İslamcılar' almıştı. Aynen komünistler gibi, İslamcıların da Türkiye'nin iç ve dış politikasını ABD'den uzaklaştıracağı endişeleniliyordu. Carol Migdalovitz tarafından 1994 yılında Kongreye sunulan bir rapor, ABD'nin Türkiye'deki çok seslilik ve demokratik gelişmeye bakışını ortaya koyması açısından önemli bir belgedir. Bu rapora göre; Türkiye'deki İslamcı partilerin iktidara gelmeleri, bu partilerin anti-Amerikancı politikaları nedeniyle, Ankara ile Washington arasındaki güvenlik işbirliğini olumsuz etkileyecektir. Türkiye'den ABD'nin Irak, Çekiç Güç ve diğer bölge politikalarına destek vermesi ve rol oynamaya devam etmesi beklenmektedir. Halbuki, hem Refah Partisi gibi dinci hem de Mümtaz Soysal gibi milliyetçi-sol dış politika uygulamak isteyenler, bu desteği engelleyecek

“potansiyel tehlike” olarak durmaktadırlar.³⁹ Bu nedenle, Rustow'un belirttiği gibi, radikal ideolojilerin ve partilerin hükümet olması, Türk demokrasisinin istikrar ve düzen içinde işleyebilmesini önlemektedir. Bunun yerine, merkez partilerin ve ideolojilerin bulunması istikrarlı bir demokrasinin işlenmesini sağlayacaktır.⁴⁰

Refah Partisi, 1995 seçimlerinde Parlamente en çok milletvekiline sahip olup hükümete gelince, Türk siyasetinde yeni bir dönemin başladığı konusunda herkes hemfikir. Başlangıçta iyimser bir hava vardı: Refah Partisi ve DYP arasında kurulan Refahyol hükümetinin, DYP'nin etkisi altında politikalar uygulayacağı bekleniyor; Refah Partisinin İslami söylemlerini gerçekleştiremeyeceği tahmin ediliyordu. Gerçekten de, Temmuz 1997 tarihinde kurulan Refahyol hükümeti, iktidarda kaldığı bir yıl boyunca ne iç ne de dış politika-da radikal değişim kararları aldı. Türk-Amerikan ilişkilerinin temelini oluşturan kurumsal ve siyasi (örneğin, NATO üyeliği, askeri işbirliği vs.) konularda, Arap-İsrail Barış Süreci ve Irak sorunu gibi konularda daha önceki hükümetlerden çok farklı bir uygulama içine girmede.

Bununla birlikte, pek çok yazarın da belirttiği gibi, Refah Partisi ideolojisinin Türkiye'nin iç ve dış politikasının belki de uzun dönemde kökten değişimine yol açabilecek potansiyel unsurlar taşıdığı biliniyordu.⁴¹ Bunlar öyle unsurlardı ki, Türkiye'nin özellikle dış politikasını, belki de uzun dönemde kısmen bölgesel kısmen de İslam dünyası merkezli bir noktaya çekebilirdi. Örneğin D-8 girişimi, Türkiye'nin İran ve Nijerya gibi Batı ülkeleleriyle arası iyi olmayan ülkelerle ilişkilerini geliştirmeyi hedefliyordu. Bu girişim, bu kanalla onların yalnızlıktan kurtularak uluslararası topluma entegrasyonunu sağlayabilirdi ki, bu durum ABD tarafından hoş karşılanmamıştır. ABD yönetimi ve İsrail lobisi (Jewish Institute of National Security Affairs-JINSA), Refah Partisinin İslam dünyası ağırlıklı politikasına karşı çıktı.⁴²

Refahiyol hükümetinin diğeri bir potansiyel hedefi, Irak'la ilişkileri aşamalı olarak geliştirmekti. Gerçekten, hükümet, Irak'la ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için bakanlar düzeyinde ziyaretlerde bulunmuş; Kuzey Irak sorununa çözüm bulabilmek için aktif politika izlemiş ve Çekiç Gücün kaldırılması konusunda adımlar atmıştı. Diğeri yandan; Refah Partisi, ne Batı Avrupa ne de ABD ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda çok istekli görünüyordu. Refah Partisinin iktidara geldikten sonra ABD'ye ve Batı Avrupa'ya yeterince ilgi göstermemiş olmasının en önemli kanıtı, Başbakan Erbakan'ın D-8 ülkelerine ardı ardına ziyaretler yaparken, ABD'yi gezi planına dahi almamış olması gösterilebilir. Refah Partisi Genel Başkan Yardımcısı Abdullah Gül'ün ABD ziyareti ise, ancak basından gelen şikayetler üzerine ve hükümetin kurulmasından çok uzun bir zaman geçtikten sonra yapılmıştı ki, bu anda zaten Refahiyol hükümetinin 'istikrarsızlık' yarattığı şeklinde şikayetler yükselmeye ve buna bir çözüm bulunması gerektiği konusunda görüşler belirtilmeye ve eylemler yapılmaya başlanmıştı.

Abdullah Gül, Washington'da ABD ile ilişkiler konusunda iyi niyet mesajları verirken; aynı anda ABD'de bulunan Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir, Türkiye'nin Batıdan hiç bir şekilde kopmayacağı, iç ve dış politikasında 'istikrarın' sağlanacağı konusunda mesajlar veriyordu. Bu mesajlar, Türk Silahlı Kuvvetlerinin istikrarsızlık yaratan hükümetleri düşürerek, yönetimi ele alan daha önceki askeri müdahalelerini çağırıyordu. Öyle ki, Bir önderliğinde oluşturulan Batı Çalışma Grubu, Refahiyol hükümetinin düşürülmesi için çeşitli meslek gruplarına brifingler verirken, Türk Silahlı Kuvvetleri tanklarının Ankara'nın bir ilçesi olan Sincan Belediyesi sınırları içinden geçmesi 'balans ayarı' şeklinde nitelendirildi. Bu gelişmeler, Türk demokrasisinde mevcut olan 'askeri müdahale' geleneğinin bir habercisiydi ve öyle de oldu. M.A.Birand'ın gözlemleri bu konuda önemli ipuçları veriyor:

"ABD Dışişleri Bakanlığı ve bazı sivil örgütler, Refahiyol'a zaman kredisi verilmesinden yanaydılar. Ancak, Türkiye'deki laik çevreler ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) kaygıları arttıkça, Ankara'dan Washington'a Pentagon kanalıyla mesajlar gelmeye başladı. Pentagon, Refah'ın yarattığı kuşku, Beyaz Saray ve Milli Güvenlik Konseyi'ne çok etkili şekilde aktardı ve politika değişti. [Çünkü] Washington için, Türkiye ve TSK'nin önüne hiçbir şey geçemez. Refah'ı korumak pahasına ne TSK ile ilişkileri bozar, ne de Türkiye ile ilişkilerini tehlikeye sokar...Washington, TSK'ya sivil hükümetlerden daha fazla inanır ve güvenir. Daha ciddi bulur. Önemli sorunları da askerlerle daha kolay halledeceğine inanır. Bundan dolayı, Refah'a bir noktaya kadar -o da değişimlerin etkisiyle- göz yumuldu. TSK tutumunu sertleştirince, Clinton yönetimi de tutum değiştirdi."⁴³

Sonunda Refahiyol hükümeti düştü, iç ve dış politikaya 'istikrar' getirecek bir hükümet kuruldu. İç politikadaki gelişmeler bir yana, yeni hükümetin Başbakanı Mesut Yılmaz, ilk gezisini ABD'ye gerçekleştirerek, Türk-Amerikan ilişkilerinin 'istikrarlı' bir şekilde devam edeceği sinyallerini verdi.

Toparlarsak; ABD, Türkiye'de 'demokrasi' ve 'istikrar' ikilemiyle karşılaştığında, Türk-Amerikan ilişkilerinin ve Türkiye'nin Batı ittifakı içinde rolünün sürekliliğinin sağlanması için Türk iç ve dış politikasında 'statükonun korunması' unsuruna öncelik verir. Eğer Türkiye'nin Batı yanlısı ve NATO içindeki ve bölgedeki rolünün istikrarlı bir şekilde devamını kesintiye uğratacak bir gelişme varsa, Türkiye'de demokrasiyi geriye götürecek müdahalelerin yapılması ABD açısından önemli değildir; ve bu durum, Türkiye ile ilişkilerinin krize girmesine neden olmaz. Bu durumlarda, demokrasiyi zedeleyecek bile olsa, istikrarı sağlayacak gelişmelere önem verilir. Bu gelişmelerden iki tanesinin Türk-Amerikan ilişkilerini nasıl etkilediği bu çalışmanın

konusu açısından önemlidir: Türkiye'deki askeri darbeler ve insan hakları sorunları.

Askeri Darbeler ve Türk-Amerikan İlişkileri

Askeri darbeler demokratik süreci kesintiye uğratan hareketlerdir. Bu nedenle demokrasinin konsolidasyonunu geciktiren en büyük engellerden biridir. Askeri darbeler, hem halkın iradesini devreden çıkarması hem de insan hakları ihlallerine yol açması nedeniyle demokrasi karşıtı hareketlerdir. Üçüncü dünya ülkelerinde silahlı kuvvetlerin sivil siyasi sürece sık sık müdahale etmeleri, demokrasinin gerçek anlamda yerleşmesini önlemektedir. Konumuz açısından sorun, Türkiye'deki askeri darbelerin ABD tarafından nasıl karşılandığı ve bunun Türk-Amerikan ilişkilerini nasıl etkilediği sorusudur.

ABD'nin Türkiye'deki askeri darbelerdeki rolü ile ilgili olarak iki uç görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre; TSK, diğer üçüncü dünya ülkelerinde olduğu gibi, Batılı devletler (özellikle ABD) adına hareket eden bir mekanizmadır. TSK, Türkiye'yi Batılı kapitalist devletlere bağlı tutmanın bir aracı olarak durmaktadır.⁴⁴ Diğer görüşe göre ise; TSK, ulusal problemlerin üstesinden gelebilmek için, ulusun faydasına olmak üzere müdahalelerde bulunur. Dolayısıyla, Türkiye'deki askeri darbelerde ABD'nin bir rolü yoktur.⁴⁵ Bu iki görüşün herhangi birini, belgelere dayalı olarak doğrulamak veya yalanlamak mümkün değildir. Türkiye'deki askeri darbelerin ABD ile ilişkisini anlamının iki yolu vardır: Birincisi, askeri darbe yönetimleri ile ABD yönetimleri arasındaki ilişkilerin nasıl geliştiğini bakmak; ikincisi, askeri darbelerin öncesi ve sonrasındaki şartları inceleyerek, bu şartların Türk-Amerikan ilişkilerine yansımalarını ortaya koymaktır.

Türkiye'deki askeri darbeler, Türk-Amerikan ilişkilerini hiç bir şekilde tahrip etmemiş ve kesintiye uğratmamıştır. ABD, Türkiye'deki askeri darbelerle karşı hiç bir negatif tutum

taınmamış ve darbecilerle ilişkileri askıya almak gibi bir tavır göstermemiştir.⁴⁶ Karaosmanoğlu'nun belirttiği gibi, ABD yönetimleri, Türkiye'deki demokrasi kesintilerine "pragmatik bir yaklaşım" göstermişlerdir. Askeri rejimleri eleştirmekten dikkatle kaçınmışlardır.⁴⁷ Aksine, Paul Henze'nin belirttiği gibi, Türk-Amerikan ilişkileri, çok partili sistem [demokratik süreç] yürürlükte iken krize girmiş; fakat askeri yönetimler dönemlerinde istisnasız olarak hep olağandışı yumuşak gelişmiştir.⁴⁸ Öyle ki, Daniel Pipes ve Adam Garfinkle'in derledikleri bir kitap, Türkiye'nin de içinde bulunduğu askeri rejimleri "ABD'nin Dost Tiranlıkları" şeklinde isimlendirmektedir.⁴⁹ Zira, Türkiye'deki askeri rejimler, Türkiye'nin NATO ittifakı ve Batı ile ilişkilerinin etkilenmeyeceğini daima vurgulamışlar ve bu yönde hareket etmişlerdir.

ABD, Türkiye'deki 1960 ve 1980 askeri darbelerini tanıyan ilk ülke olmuştur. ABD Büyükelçisi Warren, 1960 askeri darbesinin hemen ertesi günü Cemal Gürsel ile bir araya geliyor ve ABD'nin Türkiye'de bir an önce seçimlere gidilmesi şartıyla Askeri Hükümetin ekonomik ve siyasi problemleri çözmesine yardımcı olacağını belirtiyor. Gürsel, Askeri Hükümetin Türk memurlarının maaşlarını ödeme konusunda sıkıntı içinde olduğunu belirterek, ABD'den mali destek istiyor. Büyükelçi'nin olumlu raporu sonucunda, ABD, Türkiye'ye 50 milyon dolar acil yardım yapıyor.⁵⁰ Büyükelçisi Warren, 11 Ağustos 1960 tarihinde Washington'a gönderdiği raporda, ABD'nin Türkiye'deki askeri darbeler konusundaki tavrını açıkça ortaya koymuştur: "Türk halkı bize Menderes hükümetlerini vermişti. Biz onlarla içtenlikle ve sadakatle çalıştık. Menderes hükümetleri aracılığıyla Türk halkına elimizden geldiğince yardımcı olduk. Düşüncemizi biraz esneterek diyebiliriz ki, Türk halkı bizden şimdi de Gürsel hükümeti ile çalışmamızı istiyor. Biz Menderes hükümeti ile nasıl çalıştıysak, aynı şekilde Gürsel hükümeti ile de içtenlik ve sadakatle çalışaca-

ğiz. Aynen Menderes hükümetlerine olduğu gibi, Gürsel hükümetine de yardımcı olacağız." Warren, komünist bir hükümet olmadığı sürece, daha sonra gelecek hükümetlerle de çalışacaklarını belirtiyor. Warren'in bu raporunda altını çizdiği bir başka nokta, eğer ABD Gürsel hükümeti ile çalışmayı kabul etmez ve yardımcı olmazsa, Sovyetler Birliği'nin aynı şeyi yapacağı endişesidir.⁵¹

Aynı şekilde, 1980 askeri darbesi de ABD tarafından eleştirilmiyor, hatta destekleniyor. Paul Henze, "eğer önceden Carter yönetimine haber verilseydi, bu müdahalenin yapılmamasını söylemezdi"⁵² diyerek, ABD yönetiminin 1980 darbesi ile ilgili tavrını ortaya koyuyor. Dönemin ABD Büyükelçisi James W. Spain, anılarında, Türkiye'de 1980 öncesinde hukuk ve istikrarın kötüleştiğini, hükümet ve Meclisin çalışmadığını; örneğin SEİA anlaşmasının onaylanmadığını ve Cumhurbaşkanı'nın seçilemediğini; bu şartlar altında, Türkiye'de düzenin ve istikrarın sağlanması için askeri darbenin "kaçınılmaz" ve "büyük ihtimalle gerekli" olduğunu belirtmiştir.⁵³

ABD'ye göre, Türk ordusu esasen demokrasiye bağlıdır. Fakat, ülkenin sıkıntıya düştüğü durumlarda, demokratik yönetimlerin tehlikeye girdiğini gördüğü zaman, demokrasiyi kurtarmak için müdahale etmektedir. Müdahale ederek, istikrar ve düzeni sağladıktan sonra, tekrar sivil yönetimlere yani demokrasiye geçilmesini sağlamaktadır.⁵⁴ ABD'ye göre, Türkiye'deki askeri müdahaleler Atatürk'ün ilkelerine uygun davranışlardır. İstikrarsızlık olduğunda Türkiye'deki demokrasiyi korumak için askeri müdahale yapmak, TSK'nın hak ve görevidir. Askerler, teröristleri yakalayıp düzeni sağladıktan ve siyasal sistemi dizayn ettikten sonra tekrar sivil yönetime dönülmesini sağlamışlardır.⁵⁵

ABD'nin bu görüşleri, esasen Türk Silahlı Kuvvetlerinin darbeler ve demokrasi konusundaki görüşleri ile benzerlik gösterir. Çünkü, Türk Askeri Kuvvetleri mensupları da kendilerini devletin tek koruyucusu olarak görürler.

Onlara göre, Atatürk ilkelerini ve devleti korumak ile Batılı değerler ve demokrasiyi korumak aynı şeylerdir. Bu nedenle, "demokrasiyi korumak için zaman zaman demokrasiye ara verilebileceği" görüşündedirler.⁵⁶ Türk ve Amerikan yetkililer arasındaki bu görüş birliğinin nedeni, M.A.Birand'ın adını vermediği bir ABD'liden naklettiği şu cümlelerde görülmektedir.

"Türk ve Amerikan askeri birbirini tanır. Bir bölümü okuldan, bir bölümü Washington veya Ankara'daki görev sırasındaki tanışıklıktan kaynaklanır. Yani, Washington'da Deniz Baykal tanınmaz, ancak Çevik Bir tanınır. Asıl önemli yanı, Washington Türk Genelkurmayının verdiği söze daha çok güvenir. Zira Türk Genelkurmayı da boş yere söz vermez. Yapabileceği kadar konuşur ve yapar...Türkiye'nin önemli bir bölümü nasıl siyasi kadroları eleştiriyor ve TSK'yı daha güvenilir bir kurum olarak görüyorsa, Washington'da aynı yaklaşım içindedir...Eğer TSK ABD'den bir şey istiyorsa, Pentagon hemen Dışişleri, Beyaz Saray, Milli Güvenlik Konseyi ve Kongre ile temasa geçer. Onları ikna etmeye çalışır. Durumu da sık sık TSK'ya bildirir; TSK'da aynı şeyi yapar, bazen başarılı olur, bazen başarısız. Ancak, birbirini hiçbir zaman kandırmazlar".⁵⁷

ABD'nin Türkiye'deki askeri darbeleri desteklemesinin asıl nedenini anlamak için, Türkiye'nin darbeler öncesi içinde bulunduğu iç ve uluslararası şartların iyi anlaşılması gerekiyor. Gerek 1960 ve gerekse 1980 askeri darbelerinin olduğu ortamlar incelendiğinde, Türkiye'nin iç istikrarını ve dış politikasını, dolayısıyla Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz şekilde etkileyebilecek gelişmeler olduğu görülür. İç politikadaki gelişmelerin Türk-Amerikan ilişkilerini nasıl etkileyebileceği yukarıda belirtilmişti: Her iki darbe öncesinde de, Türkiye'deki iç gelişmeler ABD yönetimlerini endişelendirmişti. Özellikle 1980 öncesinde, iç çekişmeler sonucunda ortaya çıkan

istikrarsız hükümetler ve anarşi ortamında, ABD'nin Türkiye'deki üslerini kullanma kapasitesi zayıflarken, ABD aleyhtarı parti ya da görüşler güç kazanıyordu.

Darbeler öncesi uluslararası konjonktürü de iyi analiz etmek gerekiyor. Her iki darbe öncesinde de, Orta Doğu'da önemli gelişmeler olmuş ve bu gelişmelerin Türkiye'yi etkileme ihtimali doğmuştu. 1960'dan önce Irak ve Suriye'de yapılan askeri darbeler sonrasında Sovyetler Birliği bu ülkelerde ve genel olarak Orta Doğu bölgesinde etkinliğini artırmaya başlamıştı. 1956 Süveyş Krizi esnasında ve sonrasında Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki etkisinin artmasından endişe duyan ABD Başkanı Eisenhower, meşhur Eisenhower Doktrini (1957) ile "Orta Doğu'da müstakil devletlerin milletlerarası komünizm tarafından bilvasıta veya doğrudan doğruya vaki olabilecek bir tecavüzle mücadele edebilmek hususundaki imkanlarını takviye zımında bu devletlere yardım edeceğini" belirtmişti. Eisenhower Doktrini, ABD'nin müttefik ülkelerin komünizm tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğunu saptaması üzerine, ilgili ülkenin iç işlerine karışmak istediği şeklinde yorumlanmıştır. Bu doktrin, daha sonra Ürdün ve Lübnan'da çıkan olaylar üzerine ABD'nin müdahalesi ile uygulamaya konmuştur.⁵⁸

ABD, bu dönemde Türkiye'de gelişen iç karışıklıardan Sovyetler Birliği'nin istifade edebileceğinden endişelenmesi nedeniyle, 1960 askeri darbesini desteklemiştir. Zira, 1960'dan önce ekonomik sıkıntılar içine giren Menderes hükümeti, alternatif yardım kapıları arıyordu ve bu kapılardan bir tanesi de Sovyetler Birliği idi. Bu devletten yardım alabilmek amacıyla ilişkileri geliştirmeyi düşünen Menderes, 1960 yılı içinde Sovyetler Birliği'ne bir gezi planlıyordu.⁵⁹ Harris'in belirttiği gibi, 1960 darbeleri, bu gidişi durdurdular. Çünkü, onlar Türkiye'nin rolünün farkındaydılar ve ABD ile işbirliğinin faydasına inanıyorlardı. Öyle ki, Sovyetleri Birliği'nin dış yardım teklifini ret ettiler, ABD ile yakın ilişkiye geçtiler. ABD

yönetimi de, askeri yönetimi hemen tanıdı ve ekonomik yardım yaptı.⁶⁰

1980 öncesi uluslararası konjonktür ise daha kritik ve istikrarsızdır. Çünkü bu kez bölgeyi rahatsız eden tehlike ikilenmiştir. Bir yandan Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, diğer yandan da İran'daki İslam devrimi, Orta Doğu bölgesi ve özellikle Basra Körfezi bölgesinin güvenliğini ABD aleyhine çevirme potansiyeli taşıyordu. Bu iki gelişmenin Türkiye'deki iç gelişmelere ve dolayısıyla Türk hükümetlerinin iç ve dış politikalarına etkisi oldukça büyüktü. Türkiye'de 1980 öncesinde gelişen iç çatışmalar, aşırı sol veya radikal İslamcı güçlerin iktidarı ele geçirmeleriyle sonuçlanabilirdi. ABD yönetimi ve diğer Batılı kaynaklar, Türkiye'nin ikinci bir İran olmasından veya Sovyetler Birliği'nin iç çekişmeleri kendi lehine çevirebileceğinden endişe duymaya başlamışlardı.⁶¹ Sonuç olarak, Türkiye'nin Batı ittifakından kopması ve böylece bölgesel dengelerin alt üst olması tehlikesi gündemde idi. İşte bu istikrarsızlık bir kez daha askeri bir müdahale ile sona erdirilmiş ve Türk iç ve dış politikası geleneksel Batı yanlısı yörüngesine çekilmiştir. Bu durumun ABD'yi mutlu etmesi için pek çok neden vardı elbette: Bu müdahale ile, Türkiye'nin ikinci İran olması engellenmiş ve Orta Doğu'da İran'a karşı oluşan güç dengesinde ABD yanlısı rol oynaması sağlanmıştır. Türkiye bu dönemde hem içerde hem de dışarda, İran yanlısı radikal İslam'ın önüne geçecek politikalar uygulamıştır. İç politikada ılımlı İslam'ın yaygınlaşmasını sağlayacak politikalar uygularken; dış politikada, İran karşıtı ılımlı Müslüman ülkelerle sıkı ekonomik ve ticari ilişkiler geliştirmiştir. Özal hükümetleri, ABD'nin desteğiyle iç ve dış politikada önemli adımlar atmışlar ve böylece iç ve dış 'istikrarı' tesis etmişlerdir.

ABD yönetimi, 1980 askeri rejimine sadece diplomatik ve siyasi destek vermemiş, daha önemlisi, askeri ve ekonomik yardımlarını artırmıştır. ABD öncülüğündeki zengin Batı ülkelerinin katılımı ile Ocak 1979'da gerçek-

leştirilen Guadeloupe Konferanslarında, Türkiye'yi kurtarma operasyonu çerçevesinde ABD, Almanya ve diğer IMF ülkeleri tarafından Türkiye'ye ekonomik yardım yapılması kararlaştırılmıştı. Bu yardım programı, 24 Ocak 1980 kararlarının uygulanması çerçevesinde, askeri rejim döneminde hiç bir değişiklik olmadan uygulandı. Aynı zamanda, Mart 1980'de imzalanan SEİA anlaşması da, NATO ittifakı çerçevesinde Türkiye'ye Amerikan yardımının yapılmasını öngörüyordu. Bu anlaşma da, askeri darbeden sonra uygulanmaya devam edildi. 1980 askeri müdahalesi öncesi ile karşılaştırıldığında, 1980 sonrasında Amerikan yardımlarında büyük artış olduğu görülür: 1979'da toplam 205 milyon dolardan 1980 yılında 406 milyon dolara, 1982'de 703 milyon dolara, 1984'de 934 milyon dolara yükseltilmiştir.⁶²

Askeri darbeler ve demokrasi bağlamında, ABD'nin Türk demokrasinin gelişmesinde oynadığı olumlu bir rolü de belirtmek gerekiyor: ABD ve genel olarak Batı ülkeleri, Türkiye'de 'istikrarın' sağlanmasından sonra tekrar normale dönüş için Türk askeri rejimleri üzerinde baskı uygulamışlardır. ABD yönetimleri, askeri darbeler sonrasında tekrar seçimlerin yapılmasını, çok partili hayata geçilmesini, kısaca 'şekli demokrasiye' tekrar dönüşünü istemişlerdir. 1960 ve 1980 darbeleri sonrasında dönemin Türk yöneticileri ile görüşen ABD büyükelçileri, Türkiye'de bir an önce seçimlerin yapılmasını istemişlerdir. ABD Büyükelçisi Warren'in Gürsel'le yaptığı görüşmede ve Başkan Eisenhower'ın Gürsel'e gönderdiği mektupta, adil ve samimi seçimlerin bir an önce yapılması istenmiştir. 1980 askeri darbesi sonrasında ise, ABD Dışişleri Bakanı Muskie, Büyükelçi Spain'e gönderdiği mektupta Washington'un askeri darbeyi anlayışla karşıladığı, fakat ABD'nin Türkiye'ye güçlü desteğinin devam edebilmesi için demokrasiye dönüşün önemini belirtti. Bakan ayrıca demokrasiye dönüş takviminin belirlenmesini ve tutuklu siyasi liderlerin salıverilmesini ve

ya hukuki yollardan mahkeme edilmesinin gerekliliğini ileri sürdü. Bülent Ulusu, ABD'nin endişelerini anladıklarını ve bir an önce demokrasiye döneceklerini taahhüt etti. Daha sonra, Başkan Carter, Evren'e bir mektup göndererek Türkiye'nin bir an önce demokrasiye dönüşmesini istedi.⁶³

Bu istekler şaşkırtıcı değildir: Çünkü, yukarıda belirtildiği gibi, Türkiye'de demokrasinin en azından şekli-nominal seviyede işlemesi ABD'nin reelpolitik çıkarlarına uygundur. Fakat bu demokrasinin sınırı ve tek şartı, istikrardır. 1983'te başlayan demokratik süreç de, bu istikrarı sağlayacak bir şekilde işletilmeye çalışılmıştır: 1983 seçimlerine katılan partilerin sayısı sınırlı tutulmuş ve bazı 'radikal' siyasi kişilerin ve partilerin seçimlerde yarışması yasaklanmıştır.

ABD'nin Türkiye'deki askeri darbeler tavrı ile ilgili son bir nokta: ABD'nin askeri darbelerle dönük tavrının Avrupa ülkelerinin tavırları ile karşılaştırılması durumunda, ABD'nin çok daha 'toleranslı' olduğu görülür. Örneğin, Avrupa ülkeleri ve kurumlarının büyük kısmı, ABD'nin aksine, Türkiye'ye verilecek mali, ekonomik ve siyasi destekleri darbe nedeniyle askıya alıp, bunları tekrar demokrasiye geçiş şartına bağladılar. Bu tavır farklılığının nedenini, ABD ve Avrupa'nın global politikalarının niteliğinde aramak gerekir. Whitehead'in belirttiği gibi, ABD, global askeri çıkarlarını ön planda tutan ve dolayısıyla olaylara daha çok askeri strateji perspektifinden bakan bir askeri güçtür; Avrupa ise, daha çok bölgesel çıkarlar çerçevesinde hareket eden ve olaylara sivil-demokratik perspektiften bakan bir ekonomik güçtür.⁶⁴

İnsan Hakları Sorunu ve Türk-Amerikan ilişkileri

İnsan hakları sorunu, Türk demokrasininin konsolidasyonun önündeki en temel sorunlardan birisidir. Özellikle 1990'lı yıllarda daha da kötüleşen bu sorun, sadece iç politikada de-

ğil, fakat dış politikada da sorunlar yaratmaktadır. ABD'nin bu konudaki tavrını incelemek, onun Türk demokrasisi konusundaki Realist yaklaşımını ortaya koyan bir başka ispat olacaktır.

Öncelikle belirtmeli ki, ABD yönetiminin Türkiye'nin insan hakları sorunlarına tepkisini Soğuk Savaş öncesi ve sonrası şeklinde ikiye ayırarak analiz etmek gerekir. ABD yönetimleri, Soğuk Savaş öncesinde özellikle 1980 askeri darbesi sonrası dönemde, Türkiye'deki insan hakları sorunlarını 'anlayışla' karşılamışlar ve Türkiye'nin bölgedeki stratejik rolü nedeniyle eleştirmekten kaçınmışlardır.⁶⁵ 1990 sonrası dönemde, global ve bölgesel yapılar değişirken, Türkiye'nin Körfez Savaşı sonrasında PKK terörü ile mücadelesi artmıştır. Türkiye'nin PKK'ya karşı mücadelesi ve Kuzey Irak politikası nedeniyle sık sık insan hakları ihlalleri gündeme gelmiştir. ABD yönetimleri, Türkiye'nin PKK'ya karşı savaşını desteklemekle birlikte, bu savaş sürecinde uygulanan bazı yöntemleri insan hakları ihlalleri olarak görmüş ve bu noktalardaki rahatsızlıklarını resmi kanallardan sürekli olarak dile getirmişlerdir. ABD Dışişleri Bakanlığının Kongre'ye sunduğu yıllık insan hakları raporlarında, Türkiye'deki insan hakları sorunlarına geniş yer verilmektedir. Örneğin, 1997 Raporunda Türkiye'de 6 başlık altında toplam 19 farklı insan hakları sorununun olduğu detaylı bir şekilde belirtilmektedir. Bu başlıklardan bazıları şunlardır: Siyasi ve Diğer Hukuk Dışı Öldürmeler; Kayıplar; İşkence ve Diğer Kaba, İnsanlık Dışı ya da Alçaltıcı Muameleler ya da Cezalandırmalar; Keyfi Tutuklamalar, Hapisler yada Sürgünler; Adil Kamu Yargılamalarının Yokluğu; İfade ve Yayın Özgürlüğü.⁶⁶

ABD yönetimleri, Türk hükümetlerine insan hakları sorunlarının çözülmesi ile ilgili 'tavsiyelerde' bulunmuş, ABD'nin insan haklarına verdiği önemi sürekli dile getirmişlerdir. Özellikle ABD iç politikasındaki baskı grupları, yönetime baskıda bulunarak Türki-

ye'nin insan hakları ihlallerini cezalandırmak amacıyla müeyyideler uygulanmasını, örneğin Türkiye'ye verilen dış yardımların kısılmasını istemektedirler. Amnesty International ve Human Rights Watch gibi uluslararası hükümetler-dışı örgütler, Türkiye'deki insan hakları sorunlarını Amerikan kamuoyunun gündemine sokmuşlardır. Amnesty International, Türkiye'deki insan hakları ihlallerinin ABD'nin sattığı silahlar ve helikopterler tarafından işlendiğini ileri sürerek, ABD Kongresinin bu konuda Yönetime baskı yapmasını ve Türkiye'ye silah ve helikopter satışlarının durdurulmasını istemiştir.⁶⁷ Bu baskılar sonucu Kongre, Yönetimin 1995 mali yılı için önerdiği 405 milyon dolar askeri krediyi önce 364.5 milyon dolara düşürdü, daha sonra da bunun %10'luk kısmının verilmesini Türkiye'deki insan hakları ihlallerinin sona erdirilmesi şartına bağladı.⁶⁸

Ekim 1994 yılında Türkiye'de incelemeler yapan ABD'nin Demokrasi, İnsan Hakları ve Çalışmadan Sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı John Shattuck, yaptığı basın toplantısında, insan hakları ve demokrasinin, Türk-Amerikan ilişkilerinin çok önemli bir odak noktasını oluşturduğunu dile getirdi. ABD yazarlarının insan haklarını ihlal eden devletlere askeri yardımın kesilmesini emrettiğini Türk yetkililere belirtti.⁶⁹ Buradan da anlaşılacağı üzere, hem ABD yönetimleri hem Amerikan sivil toplum örgütleri ve hem de ABD Kongresi, Türkiye'deki insan haklarının ihlalleri konusunda rahatsızdırlar ve şikayetçidirler.

Buna rağmen, ABD yönetimlerinin gösterdiği bu rahatsızlık ve şikayetler, Türk-Amerikan ilişkilerini tümenden bozacak bir noktaya hiç gelmemiştir. Avrupa İşlerinden Sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Holbrooke'un, 'ABD'nin Türkiye'ye verdiği askeri kredilerin Türkiye'nin insan hakları konusunda adımlar atması şartına bağlanması' ile ilgili bir soruya verdiği yanıt, oldukça çarpıcıdır: "Ben bunu asla düşünmedim...Önemli

bir konu olmakla birlikte, insan hakları [sorunun], Türk-Amerikan ilişkilerini kesecek bir konu olduğu izlenimini vermek, kesinlikle faydasız bir şeydir." ABD Dışişleri Bakanı Warren Christopher da Temsilciler Meclisine gönderdiği bir yazıda, Türkiye'nin insan hakları dosyasının ciddi endişeler yarattığını, fakat Türkiye'de ciddi insan hakları ihlallerinin sistemli bir şekilde işlendiğine inanmadıklarını; sonuç olarak, Yönetimin, Dış Yardımlar Kanununun 502B maddesini, yani insan haklarını ciddi olarak ihlal eden ülkelere ABD askeri yardımının kesilmesini isteyen hükmünün Türkiye'ye uygulanamayacağını, belirtti. ABD Genelkurmay Başkanı General Shalikashvili de, ABD'nin Türkiye'ye vereceği askeri kredinin Kongre tarafından insan hakları sorununa bağlanmasını önlemek için, Türkiye'nin ABD bakımından stratejik önemini vurguladı.⁷⁰

ABD yöneticilerinin Türkiye'deki insan hakları ihlallerine daha sert bir tepki göstermelerinin nedeni, Türkiye'nin sahip olduğu stratejik, askeri ve siyasi 'öneminin', onun demokrasi ve insan hakları problemlerinden daha ağır basmasında yatar. Yani, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askeri yardımlar, tüm engelleme çabalarına rağmen devam etmekte; Türkiye, ABD'den dış yardım alan ülkeler listesinde üçüncü sıradaki yerini korumaktadır. Bu gerçekler, ABD'nin Türkiye'deki insan hakları sorununa, örneğin Avrupalı ülkeler kadar duyarlı olmadığını göstermesi açısından önemlidir. ABD, her ne kadar Türkiye'deki insan hakları ihlallerini eleştirse de, hatta zaman zaman küçük miktarlarda ve kısa süreli ambargolar uygulasa da, Türkiye'ye olan ihtiyacı nedeniyle bu sorunları gündemin üst sırasında tutmamaktadır. Esasında ABD'nin Türkiye'ye dönük ambargolarının, Yönetimin isteği ile değil, Kongre'nin ve hatta Kongre içindeki bazı lobilerin çabalarıyla alındığı bilinmelidir.

ABD'nin bu konudaki tutumunu, onun Türk demokrasisi ile ilgili reelpolitik anlayışına bağlamaktan başka bir çözüm görünmüyor. ABD açısından önemli olan şey, Türkiye'deki insan hakları sorunları değil; fakat,

ABD'nin Türkiye'ye dönük çıkarlarıdır. Diğer faktörler bir yana, Türkiye ABD'nin çok önemli bir silah müşterisidir ve bu silah ticaretinin devamı, ABD'nin çıkarlarına uygundur. İnsan hakları sorununu gündemde tutarak Türkiye'ye kapsamlı silah ambargosu uygulaması, ABD'nin silah satışlarını düşürür. ABD'nin belki de bundan daha önemli çıkarı, Türkiye'nin Orta Doğu'da, Orta Asya'da ve Balkanlarda oynadığı roldür. ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı Strobe Talbott 11 Nisan 1995 tarihinde Bilkent Üniversitesinde yaptığı konuşmada, Türkiye'nin önemini şu cümlelerle açıkladı: "ABD ve Türkiye, Orta Asya ve Orta Doğu'da hayati roller oynayacaklardır." Talbot'a göre, Irak sorununun çözülmesi (özellikle Çekiç Güç ve ambargo konusunda); Arap-İsrail barış sürecinin devamı; İran, Irak ve PKK ve Hamas gibi 'hukuk dışı birimlere' karşı mücadele; Orta Asya ile ticari, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi; Yugoslavya sorununu çözülmesi gibi hedefler, Türk-Amerikan ilişkilerinin sürekliliğini gerektirmektedir. Talbott, Türkiye ile ABD arasında bu stratejik, güvenlik ve siyasi noktalarda yoğunlaşan reelpolitik konuları belirttikten sonra, Türkiye'deki demokrasi ile ilgili hoşgörüsünü şu cümlelerle ifade ediyor: "Amerikan demokrasisi de gelişmeye devam ediyor" ...!⁷¹

Bir Amerikalı diplomatın şu cümleleri, ABD'nin Türk demokrasisi konusundaki düşüncelerinin sınırını çizmektedir: "Türkiye'nin hayatını nasıl devam ettirmek istediği ile ilgili bir şey söylemek ne ABD'ye ne Avrupa'ya ne de Avrupa Birliğine düşer. Bu, Türkiye'nin kendi kararına kalmıştır. İfade özgürlüğünü sağlayıp sağlamayacağınız veya hukuk düzenini işletip işletmeyeceğiniz, sizin kararınıza kalmış bir şeydir...Yeter ki, ABD'nin güvenilir dostu ve sadık müttefiki olmaya devam ediniz."⁷²

Sonuç

Türk-Amerikan ilişkilerindeki gelişmeler, Türk demokrasisindeki gelişmelerle karşılıklı etkileşim içinde olmuştur. Bir yandan Türk-Amerikan ilişkilerindeki gelişmeler Türk de-

mokrasisini etkilemiştir; diğer yandan Türk demokrasisindeki gelişmeler Türk-Amerikan ilişkilerini etkilemiştir. Bu karşılıklı etkileşimler iki noktayı ortaya çıkarmaktadır. Birincisi, Türkiye'nin ABD ve genel olarak Batı ile ilişkileri geliştirme hedefi, Türkiye'nin demokrasiye geçişini hızlandırmıştır. Diğer yandan, Türkiye'nin liberal uluslararası sisteme entegrasyonu, Türkiye'de ekonomik ve siyasi anlamda farklı görüşlerin ve çoğulculuğun gelişmesine yardımcı olmuştur. İkincisi, Türk demokrasisindeki olumlu gelişmeler ve açılımlar, Türk-Amerikan ilişkilerini krize sokarken; Türk demokrasisindeki olumsuz gelişmeler, Türk-Amerikan ilişkilerinin olumlu gelişmesine veya en azından hiç etkilenmemesine neden olmuştur.

Bu paradoksun temel nedeni 'realist bağlantıdır'. ABD'nin Türkiye'deki demokrasi konusundaki destek ve sempatisi, ancak ABD'nin reelpolitik dış politika anlayışı çerçevesinde değerlendirilebilir. Yani, eğer Türkiye'deki demokratik gelişmeler, Türkiye'nin geleneksel pozisyonunu ve oynayacağı rolü yok edecek noktaya gelmişse, Türk-Amerikan ilişkilerinin sürekliliğine bir engel koyacaksa, Türk demokrasisinde istikrarın sağlanması için askeri müdahaleler desteklenebilir; ve Türkiye'de istikrarın sağlanması için destek verilir. Türkiye'deki demokratik problemler, örneğin insan hakları sorunu, Türk-Amerikan ilişkilerinin kesilmesine bir neden teşkil etmez.

Dolayısıyla, ABD yönetimleri, Türkiye'de demokrasinin işleyişi ile Türkiye'nin bölgesel rolü konusunda bir ikileme karşı karşıya geldiklerinde, ikincisini tercih etmişlerdir. ABD yönetimlerinin Türkiye'de demokrasinin işleyişi ile ilgili davranışları yani gerçekler, demokrasi aleyhindeki gelişmelere destek şeklinde ortaya çıkmaktadır. ABD, Türkiye'ye her zaman Realist perspektiften, yani ABD'nin bölgedeki çıkarları perspektifinden bakmış ve Türkiye'nin bölgedeki rolünü tam oynayabilmesini sağlayacak gelişmeleri desteklemiştir,

gerçek anlamda demokrasinin işleyişini değil. Böylece ABD'nin Türkiye'deki demokrasi ile ilgili görüşleri ve davranışları, Türkiye'de demokrasinin geliştirilmesi yönünde değil, fakat Türkiye'nin stratejik önemini korumak ve bölgesel rolünü oynamasını sağlayacak bir şekilde gelişmiştir. Fakat, eğer Türk demokrasisini geliştirme mücadelesi, aynı zamanda ABD'nin dış politika çıkarlarına hizmet edecekse, yani ABD'nin güç mücadelesine katkıda bulunacaksa, o zaman da Türk demokrasisine destek retorüğünü devam ettirecektir.

NOTLAR

1. Bu tanım, Atilla Yayla ve Gerald J. Schmitz-David Gillies'in çalışmalarına dayanarak yapılmıştır: Gerald J. Schmitz ve David Gillies, *The Challenge of Democratic Development: Sustaining Democratization in Developing Societies* (Ottawa: The North-South Institute, 1992); Atilla Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1998).

2. Atilla Eralp, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması", Atilla Eralp (Der.), *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar* (İstanbul: İletişim, 1996), s.61.

3. Örneğin, George S. Harris, *Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective, 1945-1971* (Washington D.C.: American Enterprise Institute, 1972).

4. Örneğin, Ergun Özbudun, *et.al., Perspectives on Democracy in Turkey* (Ankara: Turkish Political Science Association, 1988); Luccille W. Pevsner, *Turkey's Political Crisis* (New York: Praeger, 1984); Metin Heper and Ahmet Evin (Der.), *Politics in the Third Turkish Republic* (Boulder: Westview Press, 1994).

5. Thomas Carothers, "Democracy", *Foreign Policy*, No.107, Yaz 1997, s.17; ve Alexander Nacht, "US Foreign Policy Strategies", *The Washington Quarterly*, Cilt 18, No 3, Yaz 1995, ss. 196-197.

6. Carothers, *ibid.*

7. Laurance Whitehead, "International Aspects of Democratization", Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter ve Laurance Whitehead (Der.), *Transition from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1988), ss.32-33.

8. ABD'nin Orta Doğu politikasının geniş bir analizi için bkz.: David W. Lesch (Der.), *The Middle East and The United States: A Historical and Political*

Reassessment (Boulder: Westview Press, 1996).

9. Bernard Lewis, "Foreword", Dankward A. Rustow, *Turkey: America's Forgotten Ally*, (New York: Council on Foreign Affairs, 1987), ss. vii-viii; ve ss. 106-108.

10. Richard F. Grimmet, *United States Military Installations in Turkey*, Kongre Araştırma Servisi Raporu No:34-221-F, 12 Aralık 1984; ve Ömer Karasapan, "Turkey and US Strategy in the Age of Glasnost", *Middle East Report*, Eylül-Ekim 1989.

11. SEİA Antlaşmasının orijinal metni için bkz.: Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), ss.300-363. Bu bağlantı ile ilgili olarak ayrıca bkz. örneğin: Bruce R. Kuniholm, "Turkey and NATO: Past, Present, and Future", *Orbis*, 27, Yaz 1983, No.2, ss. 442-443.

12. Örneğin, zamanın ABD Büyükelçisi George McGhee, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection: How the Truman Doctrine Contained the Soviets in the Middle East* (Londra: Macmillan, 1990), s. 176.

13. Türkiye'de demokrasinin tarihi ile ilgili olarak bkz.: Özbudun (et.al.), *Perspectives on Democracy in Turkey* (Ankara: Turkish Political Science Association, 1988); Ali L. Karaosmanoğlu, "The Limits of International Influence for Democratization", M.Heper ve A.Evin (Der.), *Politics in the Third Turkish Republic* (Boulder: Westview Press, 1994), s.119.

14. Truman'ın konuşmasından alıntılar, McGhee, *op.cit.*, ss. 23-24.

15. *Ibid.* s.176.

16. Marc Grossman, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeni Yüzü", Amerikan-Türk Konseyi Yıllık Toplantısında yapılan konuşma, Mart 1996, Washington D.C., *ABD Haberleri*, (Ankara: Amerikan Büyükelçiliği Basın ve Kültür Merkezi yayını, Haziran-Temmuz 1996).

17. Oğuz Ünal, *Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu: Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994), ss. 133-4.

18. Samuel P. Huntington, *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, çev. Ergun Özbudun, (Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993), ss. 95-101.

19. Harris, *Troubled Alliance*, *op.cit.*, s.14.

20. İsmet İnönü'nün TBMM'deki konuşmaları, *İkinci Cilt (1939-1960)*, (Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No. 57, 1993), s. 66. Vurgu bana ait.

21. Ferenc A. Vali, *Bridge across the Bosphorus: The Foreign Policy of Turkey* (Baltimore: The Johns Hopkins University, 1971), s.64; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Prof.Dr.Metin Kıratlı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984), s. 303.

22. Harris, *Troubled Alliance*, *op.cit.*, s. 16; Pevsner, *op.cit.*, s. 27.

23. NATO Antlaşmasının metni, örneğin: Lawrence S. Kaplan, *NATO and the United States: The Enduring Alliance* (Boston: Twayne Publishers, 1988), Ek.

24. Örneğin: Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964* (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1979), s.74.

25. Schimtz and Gielles, *op.cit.* ss. 24-25.

26. Bu genel ve oldukça yaygın argumana karşın, bazı yazarlar, ABD'nin kurduğu düzenin özellikle Üçüncü Dünya Ülkeleri söz konusu olduğunda klasik liberalizmle uyuşmadığını iddia etmektedirler. Örneğin: Sylvia Maxfield and James H. Nolt, "Protectionism and the Internationalization of Capital: U.S. Sponsorship of Import Substitution of Industrialization in the Philippines, Turkey and Argentina", *International Studies Quarterly*, Cilt 34, 1990, ss. 49-81.

27. ABD'nin Türkiye'de liberal ekonomi politikalarına geçilmesi yönündeki ilk isteği, Türkiye'nin Marshall Planı (1948) çerçevesinde dış yardım alabilmesi için yaptığı talep üzerine, 1949 yılında Max Weston Thornburg ve grubunun hazırladığı *Turkey: An Economic Appraisal* adlı raporda belirtilmiştir. Harris, *Troubled Alliance*, *op.cit.*, ss. 32-33; Richard D. Robinson, *The First Turkish Republic: A Case Study in National Development* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1965), s. 146.

28. Rustow, 24 Ocak kararları ile başlayan iç ve dış politikadaki uygulamaları "liberal devrim" olarak isimlendiriyor. Dankward A. Rustow, "Turkey's Liberal Revolution", *Middle East Review*, Cilt 17, No 3, Bahar 1985.

29. Mehmet Altan, *Süperler ve Türkiye: Türkiye'de Amerikan ve Sovyet Yatırımları* (İstanbul: Afa Yayıncılık, 1986), ss. 224-5 ve 231.

30. *Ibid.*, s. 82.

31. Paul B. Henze, *Turkish Democracy and the American Alliance* (Santa Monica, Calif.: Rand, 1993), ss. 13-23.

32. Paul B. Henze, *The Plot to Kill the Pope* (Londra: Croom Helm, 1984), ss.63-64, William Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Türkçesi: Ahmet Fethi, (İstanbul: Hil Yayınları, 1996), s. 195'de belirtiliyor.

33. *Foreign Relations of the United States, 1958-1960*, Cilt 2, Bölüm 2, Eastern Europe, Finland, Greece, Turkey, (Derleyenler: Glenn W. La Fantasia et.al.), (Washington D.C.: United States Government Printing Office, 1993), s. 878.

34. Ömer Kürkçüoğlu, "Türk Demokrasinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 33, No 1-2, Mart-Haziran

- 1978, ss. 233 ve 236.
35. Bülent Ecevit, Ulus, 21 Haziran 1966 tarihli yazı Harris, *Troubled Alliance*, op.cit..s.136'da belirtiliyor.
36. Örneğin, Melek M. Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997).
37. Micheal M. Boll, "Turkey's New National Security Concept: What It Means For NATO", *Orbis*, Cilt 23, No 3, Güz 1979.
38. Bu konuda bir çok endişeler belirtilmiştir. Örneğin: George E. Gruen, "Ambivalence in the Alliance: US Interests in the Middle East and the Evolution of Turkish Foreign Policy", *Orbis*, Cilt 24, No. 2, Yaz 1980.
39. Carol Migdalovitz, *Turkey: Political and Economic Change and Implications for the United States*, Kongre Araştırma Servisi Raporu, 20 Eylül 1994, ss. 21-25; Philip Robins, "Turkish Foreign Policy under Erbakan", *Survival*, Cilt 39, No 2, Yaz 1997, s. 82.
40. Rustow, *Turkey: America's Forgotten Ally*, Bölüm 4.
41. Jenny B. White, "Pragmatists or Ideologues?: Turkey's Welfare Party in Power", *Current History*, Cilt 96, No 606, Ocak 1997. Atilla Yayla, "Turkey's Leaders: Erbakan's Goals", *Middle East Quarterly*, Cilt IV, No 3, Eylül 1997.
42. *Turkish Daily News*, 2 July 1997, s. A4.
43. Mehmet Ali Birand, *Sabah*, 15 Nisan 1998.
44. Çetin Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika* (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1995).
45. Hale, *op.cit.*, s. 272.
46. *Ibid.*
47. Karaosmanoğlu, *op.cit.*, s. 130.
48. Henze, *Turkish Democracy and the American Alliance*, s. 2.
49. *Friendly Tyrants and American Dilemma* (New York: St.Martin's Press, 1991).
50. *Foreign Relations of the United States*, 1958-1960, *op.cit.*, ss. 845-848.
51. *Ibid.*, s. 878.
52. Henze, *op.cit.*, s. 45-46.
53. James W. Spain, *American Diplomacy in Turkey* (New York: Praeger, 1984), ss. 11, 26 ve 27.
54. Rustow, *Turkey: America's Forgotten Ally*, s.57; Karaosmanoğlu, *op.cit.*, s.125 ve Ali L. Karaosmanoğlu, "Officers: Westernization and Democracy", Metin Heper (Der.), *Turkey and the West: Changing Political and Cultural Identities* (Londra: I.B.Tauris & Co Ltd, 1993), s. 28.
55. ABD Kongre Araştırma Servisi, Dış İşleri ve Ulusal Savunma Bölümü, *US Interests in the Eastern Meditarrenan: Turkey, Greece and Cyprus*, ABD Temsilciler Meclisi, Dış İşleri Komitesinin Avrupa ve Orta Doğu Alt Komitesi için hazırlanan Raporu, 13 Haziran 1983, (Washington D.C.: U.S. Government Printing Office, 1983), ss. 5-8.
56. Karaosmanoğlu, "Officers: Westernization and Democracy", *op.cit.*, s. 28.
57. Mehmet Ali Birand, *Sabah*, 16 Nisan 1998.
58. Mehmet Gönülöb et al., *Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1973* (Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 509, 1982), ss. 300 ve 319-320.
59. Altan, *op.cit.*, s. 230.
60. Harris, *Troubled Alliance*, *op.cit.*, ss. 86-87.
61. Henze, *Turkish Democracy and the American Alliance*, *op.cit.*, s. 46.
62. Rakamlar, *US Interests in the Easten Mediterranean: Turkey, Greece and Cyprus*, ss. 38-39'dan alındı.
63. Spain, *op.cit.*, ss. 23-25.
64. Whitehead, *op.cit.*, ss. 19-22.
65. İhsan D. Dağı, "İnsan Hakları, Uluslararası Sistem ve Türk Dış Politikası", İhsan D. Dağı (Der.), *Türk Dış Politikasında Değişim ve Gelenek* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1988), ss. 27-32.
66. ABD Dışişleri Bakanlığı, *Country Reports on Human Rights Practices for 1996*, ABD Senato Dış İlişkiler Komitesi ve ABD Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesine sunulan Rapor, (Washington D.C.: US Government Printing Office, Şubat 1997).
67. *USIA Wireless File*, 20 Eylül 1995, s. 6.
68. *Human Rights Watch World Report 1996: Turkey*, (New York: Human Rights Watch, 1995), s. 245.
69. *Human Rights Watch World Report 1995: Turkey*, (New York: Human Rights Watch, 1994), s. 233.
70. *Human Rights Watch World Report 1996: Turkey* (New York: Human Rights Watch, 1995), s. 245.
71. *USIA Wireless File*, 12 Nisan 1995. Aynı görüşler, ABD'nin 1997'de göreve başlayan Ankara Büyükelçisi Mark Parris tarafından dile getiriliyor: Mark Parris'in Senato Avrupa İşleri Alt Komitesi'nde Türkiye'ye Büyükelçi olarak atanması ile ilgili yaptığı konuşma, 23 Eylül 1997, *Federal Information Systems Corporation*, 1997.
72. *USIA Wireless File*, 3 Haziran 1995, s. 34.